

מכתבים מאת מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

הלכות שמיטה

זריעה בסוף שיטית וקליטה בשביעית	סימן א:
שתילת צמחי סרק בחממות	סימן ב:
עידור עשביה במטעים	
השקיה ודין מצעים מנותקים	סימן ג:
מצעים מנותקים שאינם מיטלטלים	סימן ד:
דילול פירות במטעים	סימן ה:
הגדרת החנטה בלימונים	סימן ו:
קדושת שביעית בבוטנים	סימן ז:

הלכות כלאיים

נטיעת אילן מורכב שנמצא בגוש אדמה	סימן ח:
הכלאה גנטית של מינים שונים	

הלכות ערלה

ערלה בעלי צבר אכילים	סימן ט:
----------------------	---------

הלכות תרומות ומעשרות

הפרשת תרו"מ בפירות הראויים לאכילה בדוחק	סימן י:
הפרשה מעלי הכרובית על הכרובית	סימן יא:
בענין "שייריה ניכרין"	סימן יב:
הפרשה משאריות שנותרו בשטחי הגידול	סימן יג:
הפרשה שלא מן המוקף בזה"ז	סימן יד:
הפרשת תרו"מ משסק	סימן טו:
חיוב נתינת מעשר עני באזורים השונים	סימן טז:
הדלקת נר חנוכה בשמן תרומה	סימן יז:

שונות

הגדרת מיעוט המצוי	סימן יח:
תערובת חמץ לבהמות בפסח	סימן יט:

סימן א

זריעה בסוף שישיית וקליטה בשביעית

בס"ד, יום ראשון ב' שבט תשנ"ג.
לכבוד מרן הגר"ש ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

אחרי בקשת סליחתו, ברצוני להעיר ולשאול על מה שכתב כת"ר בחוות בנימין (ח"א עמ' סד-סז), כי תורה ולמוד אנו צריכים.

א. כת"ר ביאר שתירוצם הנוסף של התוס' (ר"ה ט ע"ב ד"ה ומותר לקיימן) שכתבו: "ועוד יש ליתן טעם דכל חורש עד לשביעית הוי להועיל בשביעית אבל אין לאסור ערב שביעית ליטע מזמחמ שהאילן גדל בשביעית דכל האילנות מיגדל גדלי בשביעית וא"כ לא יטע לעולם" – אינו סובר כר"ת שרק חרישה אסורה בתוספת שביעית מדאורייתא. שכן סברת התוס', הבאה להבחין בין חרישה שמכינה את הקרקע לשביעית לבין שאר מלאכות, באה רק להסביר מדוע חרישה אסורה כבר מעצרת ואילו נטיעה אינה אסורה אלא שלושים יום לפני ר"ה, אבל לדעה זו יש איסור דאורייתא בתוספת שביעית בכל המלאכות שנזכרו בתורה. ולענ"ד אפשר לומר שגם אם מבארים שזהו תירוץ נוסף, באים התוס' להגדיר מהי תוספת, ורק מלאכה שהיא דומיא דחרישה, שהיא מכינה את הקרקע לשביעית היא שנאסרה ולא שאר המלאכות.

כת"ר מסיק שאיסור קליטה שנוי במחלוקת: שלרמב"ם ורש"י אין איסור קליטה, ולר"ת איסור זה הוא דרבנן. אך כת"ר אינו מציין מהי דעת התוס' בתירוצם הנוסף. צריך לומר כפי שמבאר תוס' הרא"ש, שאמנם יש איסור תוספת בנטיעה, אך יעקור רק אם נקלט בשביעית, ולכן בירקות יעקור רק אם זרע בתוך ג' ימים. ולפי זה אפשר לומר כפי שמבאר החזו"א (סי' יז ס"ק כה, סי' כב ס"ק ה, סי' כה ס"ק יג, סי' כו ס"ק ג), שאיסור הקליטה הוא בכלל דין תוספת ואינו קיים בזה"ז.

מאידיך גיטא, הרבה מהראשונים פירשו את תירוצם של תוס' ור"ת כתירוץ אחד, יעויין בדברי הרמב"ן, והריטב"א (על הגמ' ר"ה שם) אליבא דר"ת, ובדברי תוס' רי"ד (מו"ק ג ע"א וע"י הוצאת זק"ש ובהערה 23 בשם ר' אליהו מלונדריש, וכן בחודשיו על ר"ה ובפסקיו שם), וכן בדברי הר"ן שמקבל את דעת ר"ת.

עכ"פ, לכל אלו הראשונים (בין שהוא לדעתם ובין לדעת ר"ת), מבואר שבתוך ל' אין כלל איסור תוספת, ומותר אז לנטוע, ובלבד שהעץ לא ייקלט בשביעית. מוכח מכאן שיש איסור קליטה גם בזה"ז לדעתם, מאחת משתי הסיבות: א. מפני העשה של "ושבתה הארץ". ב. מפני שהוא כנוטע, וכן כתוב בתוס' רי"ד הנ"ל. וע"י ב"שבת הארץ" (ציון רבה) שלדעת הר"ש יש איסור קליטה אף בזה"ז; ולדעת הרב זצ"ל

פשיטא שהוא משום שהיה בנוטע ולא מחמת "ושבתה הארץ", שהרי ביאר בקונטרס אחרון (סי' א עמ' 722) שההגדרה של "ושבתה הארץ" היא שבינת השדה ע"י בר חיובא, ומסתבר שאין איסור כשהמעשה נעשה קודם זמן החיוב.

ולכאורה מהירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) מוכח שיש איסור קליטה, ואינו מדין תוספת. שהרי הירושלמי מקשה, דבשלמא לר"ל, דס"ל שהמרכיב ע"ג אילן סרק חייב מעת ההרכבה, מובנת המשנה: "הרכיב פחות מל' יום - יעקור", אך לר' יוחנן, המחייב מעת הנטיעה של הכנה, מדוע יעקור? (הירושלמי הבין שסיבת העקירה היא מטעם "מונים"). ומתוך הירושלמי: "שניא היא שמתאחין בשביעית", דהיינו שחובת העקירה אינה מטעם מגין שנות ערלה אלא מכיון שההרכבה נקלטת בשביעית. ולדעת רוב הראשונים הסוברים שאין דין תוספת באיסור דרבנן, פשיטא שאיסור זה אינו יכול להתפרש שהוא חלק מדין תוספת, ומכאן שיש איסור עצמי של קליטה בשביעית. הירושלמי דוחה את כל המהלך ומסיק שלית כאן מרכיב במשנה, כי בלשון המשנה משמע שביותר מל' יום מותר להרכיב לכתחילה, וזה לכו"ע אסור לכה"פ מדין כלאים במרכיב ע"ג סרק. עכ"פ מוכח שאין איסור הקליטה מדין תוספת, שהרי איסור ההרכבה הוא ודאי רק איסור דרבנן, וגריעא מנטיעה, וודאי שאין בו דין תוספת.

ב. כת"ר מבאר את דעת רש"י כשיטת הרמב"ם מטעם מונים, ולפי זה אין הוכחה שיש לדעתו איסור קליטה. אך לא הבנתי את דבריו, שהרי הרמב"ם כאשר הוא מסביר דין יעקור מטעם מונים, מפרש את דברי רב נחמן: "לדברי האומר ל' צריך ל' ול" פ': לדברי האומר ל' לקליטה - צריך ל' לחישוב שנה כדין ערלה (יעוין בפירושו למשנה, פ"ב מ"ו). ואם דעת רש"י היא מטעם "מונים", מדוע הוא צריך לבאר ל' לקליטה ול' לתוספת, הרי נוח הרבה יותר לפרש מדין קליטה וחשוב שנה כהמשך ישיר לדברי התוספתא שעלתה לו שנה, שזה ודאי לענין ערלה איירי!

ג. כת"ר מסיק שאיסור קליטה במחלוקת שנייה, ואף לר"ת אינו אלא איסור דרבנן, ולפי זה כתב: "וכל זה בשביעית עצמה מהתורה, משא"כ בזה"ז, לפי מה דנקטינן דבזה"ז דרבנן, יתכן שגם לר"ת אין בו איסור כלל". ולא הבנתי מדוע בזה"ז יתבטל איסור דרבנן.

נמצא שמדברי הירושלמי משמע שיש איסור קליטה אף בזה"ז. לדעת רש"י, התוס', הר"ש ודעימיה - אסור שייקלט בשביעית עצמה, אך יתכן שאיסור זה הוא משום תוספת ואינו נוהג היום. לדעת הרמב"ם, הרמב"ן והריטב"א שאומרים שיעקור מפני טעם מונים, לא מבואר אם יש או אין איסור בכך. לדעות ר"ת, התוס' רי"ד, והר"ן ברור לענ"ד שיש גם בזה"ז איסור קליטה.

השאלה היא א"כ למעשה, האם אפשר להקל לכתחילה ולתת הנחיה שאפשר לנטוע אילנות סרק עד ר"ה, בלא להתחשב באיסור הקליטה, או שלכתחילה יש לנטוע עד ט"ו באלול, ובדיעבד אפשר להקל?

בברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, יום א' לסדר ובני יוצאים ביד רמה, תשנ"ג, ירושלים.

לכבוד הרב יואל פרידמן הי"ו
מכון התורה והארץ
שלו' רב וברכה מרובה.
קבלתי מכתבך מיום ב' שבט דנא.

והנה בנוגע למה שהשגת על מה שהעליתי לפרש בתוס' (ר"ה ט ע"ב ד"ה ומותר), שמש"כ "ועוד יש ליתן טעם" זה אינו מר"ת אלא תוספת של המעתיק דבריו, ויש הבדל בין ר"ת לבין זה שהביא דבריו, והנפק"מ לענין מה דרשינן לאיסור ממש"נ בכתוב "בחריש". והבאת מדברי הראשונים שהביאו הדברים בשם ר"ת כהמשך דבריו.

כל הני ראשונים, החל מהרמב"ן, שמביאים את דברי ר"ת – מובאים לסתור את הפירוש שיש דין תוספת שביעית ל' יום. שלדבריו (כל שכן הרמב"ן) "אין תוספת לשביעית אלא בחריש... אבל ליטע ולהרכיב ערב שביעית מותר... וכן מותר לזרוע ערב שביעית בכדי שישריש קודם ר"ה כדאמרינן באורז ופרגין". בעוד שהתוס' (דף י ע"ב ד"ה שלשים) נוקטים שלר"י בג' ימים לפני ר"ה "נטע באיסור" ובנוגע לאורז ודוחן ופרגים וכו' – לשונם: "שזריעתם באיסור מלאכה דאורייתא, כדכתיב לא תזרע, ואסירי בתוספת שביעית" – הנה נוקטים בפשטות שאיסור קיים בהללו מדין תוספת שביעית.

והנה אם באשר לנטיעה, שכתבו בר"ה "נטע באיסור" – י"ל הכוונה לפי מה דס"ד דסוגיין האמור בענין נטיעה שאסור תוך ל' יום הוא מדין תוספת שביעית (כדברי הריטב"א); אעפ"י שהתוס' בדבריהם שהו"ל "ועוד יש ליתן טעם" אין איסור תורה בנטיעה, ע"כ הא דאמרינן במשנה שאם נטע תוך ל' יום יעקור הוא מדין דרבנן של תוספת שביעית גם בנטיעה. אך מהו זה שהביאו מהא דאורז שלא הזכר כלל בסוגיין, והרי למסקנא אין לנו שיש איסור זריעה, אלא שמ"מ לא חשו רבנן לאסור בדיעבד? הרי כנ"ל דעת ר"ת אינה כך, וס"ל (וזה גם מתוך קושיא זו, כמובא ברמב"ן) שאורז שהשריש לפני ר"ה מותר. וגם לשון התוס' (בדף י ה"ל) נראה שלא נחת לומר שאיסור הזריעה של האורז ואידך הוא רק מדרבנן, כי באמת יקשה: מנא להו להוליד בפשטות איסור דרבנן בתוספת שביעית לפני ר"ה, מה שאין לזה שום הוכחה בסוגיין ובמו"ק שמדובר רק על שני מקורות אפשריים לאיסור לפני שביעית – אם לר"ע ממנה נפשך "בחריש", ואם לר' ישמעאל מהלמ"מ. ותוספת דרבנן בחריש החל מפסח

ועצרת, אבל איסור ל' יום, אם שהוא מקיף גם מה שאינו נלמד מכלל האיסור של חריש, הא מנא להו?

ע"כ נראה יותר שדבריהם באשר לזריעת האורז וחבריו כוונתם לא לאיסור דרבנן, אלא כוונתם לאיסור תורה. וזה מפני שלדעתם (לא בתור מוסר דברי ר"ת בזה) זה כלול באיסור "בחריש", כיון שהזרע יגדל בשביעית, וזה נ"ל יותר. אך גם אם נתעקש לומר שכוונתם רק לאיסור דרבנן, ומה שהביאו בראש דבריהם בזה שזריעתם באיסור מלאכה דאורייתא, הכוונה רק ליומר שע"כ מסתבר לאסור לפחות מדרבנן בתוספת שביעית, עכ"פ זה קשה שזה כאמור בניגוד לעצם שיטת ר"ת. ופשטות זה שבדבריהם מוקשית לכאורה אם אכן אין מקור לדבריהם בסוגיא. לזאת נקטתי שדבריהם בדף י (שהם המשיך דבריהם בדף ט הנ"ל כלשונם שם: "מוקי לה ר"ת לענין ערלה... כמו שאפרש" והיינו דבריהם בדף י) מסתמכים עמ"ש שם בהבנתם הם את דברי ר"ת (שהם בשינוי מדברי ר"ת), שאמנם "בחריש" אינו כולל נטיעה וכיו"ב; ומטעם שביארו אצל זריעה, שהיא באמת מועילה לשביעית גם אם נקלטה לפני שביעית, הרי באמת כלולה באיסור של "בחריש", ואיסור זה מה"ת היא כמו חריש. אך לדברי אידך ראשונים שהו"ל, שגם ר"ת מסתמך על עיקרון זה (שהוא מירושלמי, ובעצם כלול בדברי ר"ע עצמו "חריש הנכנס", וכפירש"י) - אין כוונתו אלא להביא מזה הוכחה שהפירוש "בחריש" אינו ניתן לפרש בהרחבה - שמציין חריש, ואידך מלאכות נשמע מכ"ש וק"ו, כדכ' הר"ש ריש שביעית - אלא במובן מצומצם בלבד, היינו לחריש גרידא; וכשם שאין בכלל זה נטיעה כן אינן בכלל זה גם זריעה.

ובזה אקצר מחוסר זמן.

בברכת התורה

ש. ישראלי

סימן ב

צמחי סרק בחממות

עידור עשביה במטעים

ב"ה, ו' תמוז תשנ"ג.

לכבוד

מור"ר הגר"ש ישראלי שליט"א,

שלום וברכת ה'!

א. בהמשך... אני שולח לכת"ר את שאלתי בענין היתר מלאכות דרבנן בתוך חממה שדינה כבית, ובמיוחד לצורך שתילה בגוש. ואף אם יש להחמיר בצמחי מאכל, יש לשאול: מה הדין בצמחי סרק כמו פרחים?

בשמיטה הקודמת ההנחיה היתה להתיר מלאכות שהן ודאי מדרבנן, ולאסור כל מלאכה שיש בה חשש לאיסור תורה. וברוח דברים אלו נכתב בין השאר בשם כת"ר בחוברת לחקלאי.

ב. האם מותר לקצור עשבי בר העולים במטע, והאם יש לנהוג בהם קדושת שביעית?

בברכת התורה והארץ

עזריאל אריאל

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

א. אילנות סרק, נראה שנטיעתם רק מדרבנן (גם לאוסרים את מעשה הנטיעה מה"ת), שרשב"ג מתיר ורבנן אוסרים, ולא מפשינן פלוגתא. בגוש נראה שהוא מדרבנן... שהרי ההיתר בערלה הוא מפני שאין על זה שם "ונטעתם", וא"כ ה"ה לשביעית. א"כ יש כאן תרי דרבנן, ובבית אין לאסור אפילו שלא במקום הפסד.

ב. להשמיד דרך עידור במעדר כשזה משפיע על העץ – בתשובת מהרי"ל דיסקין [סי' כז סעי' יב; בצאת השנה עמ' ער] מתיר כה"ג עקירת היבלית. ונראה דה"ה כל עשבים שמחלישים העץ.

קדושת שביעית – נראה שאין בהם, מכיון שאין רגילים לגדלם גם למאכל בהמה.

באותו ענין

ב"ה, כ"ב תמוז תשנ"ג.

לכבוד,

מו"ר הגר"ש ישראלי שליט"א,

ראש ישיבת מרכז הרב,

ירושלים ת"ו,

שלום וברכת ה'!

שמחתי לקבל את מכתב כת"ר בענין שתילת צמחי סרק בגוש בחממות. אך לענ"ד הדברים דורשים עיון נוסף.

מדברי כת"ר עולה שקשה להתיר מלאכות דרבנן בחממה, אא"כ הן "תרי דרבנן". אולם בשמיטה הקודמת הורה כת"ר להקל בנטיעת צמחי סרק ללא גוש, במקום הפסד. וציין כמקור לדבריו את פסקו של מרן הרב זצ"ל (שבת הארץ פ"א ה"ג).

ולענ"ד נראה שיש להורות גם לכתחילה להקל בכל מלאכות דרבנן בחממה, מהנימוקים הבאים:

א. פאה"ש, שהוא ראש וראשון לפוסקי ההלכה למעשה במצוות התלויות בארץ, פסק להקל בשביעית בזה"ז בבית, ואפילו במלאכות דאורייתא.
 ב. החזו"א חלק עליו מפני שלדעתו יש לדון בשביעית בזמן הזה כדבר שעיקרו מה"ת. ומרן הרב זצ"ל נחלק על סברה זו באריכות רבה במבוא לשבת הארץ, הן לענין כללי ההכרעה בספקות והן לענין קנין לעכו"ם. וכן נחלק לענין "ברירה" בתרו"מ בזה"ז מחמת אותו יסוד.
 ג. מרן הרב זצ"ל כתב להקל כדעת פאה"ש במקום הפסד, ואפילו במלאכות דאורייתא. וכנראה נטה להחמיר שלא במקום הפסד מפני שלא היה ברור לו מספיק שאכן הספק של הירושלמי אכן נאמר בהיתר הזריעה (עי' קונ"א לשבה"א, סי' ג, עמ' 740).

ד. הרבנות הראשית הורתה בשמיטת תשי"ב ובשמיטת תשי"ט כדעת החזו"א, לאסור לחלוטין זריעה בבית. אך לא נאמר דבר לאיסור במלאכות דרבנן. ואף שהחזו"א הקל בעצין שאינו נקוב, לא מפני שזריעה בו אסורה מדרבנן אלא מפני שלדעתו לא גזרו על עש"נ בבית, שהוא דבר שאינו מצוי – איך הכרח לומר שפסקו כמותו מטעמו.

ה. ואף אם נחשוש לטוברים שחממה איננה "בית" לכל דבר – מ"מ יש יסוד מספיק חזק להקל במלאכות דרבנן, וכפי שיצאה ההוראה בשנת השמיטה הקודמת.

שאלה זו היא משמעותית ביותר, מפני שהיקף הגידול בחממות הוא גדול מאד, ויש בו פיתרון גדול להקל על דרכי שמירת השמיטה ללא מכירת הקרקע.

בברכת התורה והארץ

עזריאל אריאל

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ב' מנ"א תשנ"ג, פעה"ק ת"ו.

לכב' הרב ר' עזריאל אריאל הי"ו, שלו' רבו

בתשובה לדבריך בענין שתילת צמחי סרק בחממה בשביעית.

לענ"ד נראה שההבחנה בין סרק למאכל מצינו רק באילנות. ואילו זריעה שאסרה תורה במפורש כולל גם צמחים שאינם ראויים למאכל אדם, רק לבהמות ועופות כיו"ב, הכל כלול באיסור; וכן צמחי נוי, כגון פרחים הנקטפים שהנאתם וביעורם שווה, והם גם קדושים בקדושת שביעית – הכל באיסור תורה. ולא מצאנו הבחנה בזה בין צמח לצמח. ואפי' רשב"ג אוסר בזה.

וייתכן שמה שנחלקו תנאים לענין נטיעת אילנות סרק, הוא – אם למאן דס"ל דנטיעה בכלל לא נאסרה מן התורה, וע"כ לא החמירו מדרבנן רק באילנות מאכל. ואם להני דסברי דגם נטיעה בכלל, הרי זה משום שנלמד בק"ו מזמירת הכרם, ולזאת י"ל דאכן אינו אלא בדומה לכרם שהוא מאכל אדם. וע"כ פשוט שאילן סרק פירושו כל שפריו אינו ראוי למאכל אדם, אעפ"י שראוי הוא לבהמה וחיה. משא"כ צמחים שבהם המדובר על זריעה, כל שב"שדה" הוא בכלל איסור. ע"כ איני מוצא הכחנה בין צמחי סרק לצמחי מאכל.

אמנם כן לפי מה שהעלה פאה"ש להקל בשביעית בזה"ז בזריעה בבית, מוכן שלא נחמיר בזריעת צמחי סרק יותר. אך קצת קשה ההסתמכות על דעתו בענין חממות. והוא, אם מצד דעת מרן הרב וצ"ל, שגם בענין היתר המכירה לא התיר רק מלאכות דרבנן, ואעפ"י שנקטינן שביעית בזה"ז דרבנן, ובוזה יש קנין להפקיע, מ"מ לא רצה להתיר רק מלאכות דרבנן. (ועי' בדבריו קונ"א סי' ג לענין בית, שנוטה לחומרא מצד עצם הבעיא). ואם לפי החזו"א, נראה מדבריו בחממה, שעיקר השימוש בה הוא לשם הבאת תועלת לגידולים, בניגוד לזריעה בבית ממש שהבית הוא "לרועץ" לצמח (סי' כ ס"ק ה) – אינה כלולה בכלל בבעיא זו.

א"כ לכאורה לדעת שני הגדולים הללו אין להתיר זריעה בחממה, כל אחד ונימוקו עמו.

אמנם מאידך גיסא, קצת נ"ל לדייק שהחזו"א נוטה לראות בחממה ג"כ גדר בית, והוא ממש"כ (בסי' כב סוף ס"ק א) בענין לאסור הורדת התקרה מעל הזרעים בשביעית, וזה הרי אינו דבר שיש לענות בו אלא בחממות ולא בבית. ומכאן נראה שאם התקרה אינה מורדת, הרי גם חממה בכלל בית. ויש לי לומר שמה שהעלה לאיסור בסי' ב' (רק בגונא שהבית גורם ש"הצמחים הם במצב בלתי טוב ורצוי "הבית להם לרועץ") – אינו כלול באיסור זה בחממה, שכן אם אמנם מבחינה מסויימת החממה היא לתועלת לצמח, מ"מ גם היא יש בה החיסרון שנמנע מהצמח גשמים וטללים, אלא שבזה נעזרים ע"י השקאה מלאכותית. וכן יש שם בעיית האבקת הפרחים לשם הפרייתם, וגם לזה צריך לעשות פעולות מסויימות, באופן שהחממה כשלעצמה באמת יש גם בה ליקויים שיש צורך להתגבר עליהם. ע"כ י"ל שגם זה בכלל בית הוא ואי אפשר לומר שדרך זו היא "עיקר זריעה".

ע"כ בסיכום, לא אתנגד אם בהסתמכות על פאה"ש (שהו"ל) יתירו בחממה גם מלאכות דאורייתא, אבל בתנאי שזה מדובר על עציצים שהם בדין אינו נקוב מצד היותם נתונים ע"ג יריעות פלסטיק; וזה ודאי סגי לראותם בדין בלתי נקובים, כפי שכבר כתבתי באחד ממכתבי הקודמים. (אולם פיזור עפר ע"ג היריעות ולרוע בדרך זו, הרי זה לא עדיף ממש"כ הרא"ש בתשובתו לענין הזרוע ע"ג הגג).

הכו"ח בברכת התורה והארץ

ש. ישראלי

סימן ג

השקיה ודין מצעים מנותקים

ב"ה, י"ח אב תשנ"ג.

לכבוד מו"ר הרב שאול ישראלי שליט"א,
שלום וברכה וכל טוב,

היה לי עונג רב לשמוע את דברי כבודו בענייני השביעית בכנס שהיה במוסד הרב קוק.

רציתי לשאול את כבודו:

א. בהרצאת כבוד הרב בכנס (אם הבנתי נכון) אמר הרב שמלאכת השקאה בשביעית לא נאסרה, ולא גזרו על השקאה בשביעית. וא"כ למעשה, האם מותר להשקות עצים או גינה בשביעית כמו יתר השנים? (כמוכן, עצים וגינה שלא נעשתה בהם מכירה לגוי).

ב. בנושא החממות: האם הרב התיר חממות רק באיזור גוש קטיף ששם ספק אם כבשום עולי בבל או גם בכל חלקי ארץ ישראל?

ג. האם הרב התיר חממות בלא מכירת העציצים לגוי? (כידוע, הוראת הרב אלישיב שליט"א – רק ע"י מכירתם לגוי).

בתודה ובסליחה

ובברכת "עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו",
וה' יתן לכבודו אריכות ימים, בבריאות גופא
ונהורא מעליא.

אריה לוי
שדה יעקב

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה,

ש"ב.

בתשובה לשאלותיך:

א. אמרתי בדיוק מהרמב"ם, שבעוד שבהלכה הקודמת (שמו"י פ"א הל' ז) כתב להבחין (במקשקש) בין שהוא להברות לבין לטתום, כלומר – לאוקמי, בהשקאה לא כתב שיש לדקדק שישקו רק במדה שזה נצרך לקיום האילן ולא יותר מזה. מזה

נראה – כפי שהוצרך להאריך (מה שלא על לענין קשקוש) ולהסביר טעם ההיתר ובסיומו כתב לשון "לא גזרו" – כלומר שהיכן שהותר להשקות אין כלל גזירת האיסור דרבנן קיים. אך זהו כאמור איפה שההשקאה מותרת. אך כשזה חורג מהתנאים, כגון: שנטוע בפיזור יותר ממה שנקבע – קיימת גזירת ההשקאה יחד עם שאר מלאכות האסורות מדרבנן.

ב. באשר לחממה, דקדקנו מהחזו"א שההגבלה שאמר בענין בית שזה רק "כשזה לרועץ" – לא בא להוציא מכלל המובן "בית" שבירוש' – חממה. ואשר לבית כתב שם שמי שסומך ע"ז בעציץ שאינו נקוב – יש לו על מי שיסמוך. לפי זה, יריעת פלסטיק הפרוסה על כל שטח החממה – הופכת את כל העציצים שבתוכה לעציצים שאינם נקובים, ממילא זה בכלל ההיתר.

ג. המכירה אינה מוציאה מכלל חשש של איסור השכרה.

ש. י.

סימן ד

מצעים מנותקים שאינם מיטלטלים

ב"ה, י"ח סיון תשנ"ג.

לכבוד,

מו"ר הגר"ש ישראלי שליט"א

שלום וברכת ה'!

נשאלה שאלה ע"י חקלאים המגדלים בשמיטה במצע מנותק, וכן ע"י בעלי בתים שיש להם עציצים: מה דינם של עציצים גדולים וכבדים, הקבועים במקומם ואינם מיטלטלים?

שאלה זו נובעת מתוך דברי הרא"ש בתשובה (כלל ב סי' ד). השאלה שנשאל הרא"ש ע"י ר' אבא מרי הירחי מופיעה במנחת קנאות (סי' ג עמ' 108): "בכרם הנטוע על הגג... יראה לי דכל כה"ג חייב בתרומה ובערלה, דלא איירי בגמרא לפטור אלא הזרוע בדבר המיטלטל...".

האג"ט (קוצר אות ג) וערוה"ש (וי"ד סי' רצד סעי' מד, או"ח סי' שלו סעי' לא) כתבו עפ"י תשובה זו של הרא"ש, שלכל כלי גדול וכבד יש דין "גג" והוא נחשב למחובר. ולא מצאנו מי שיחלוק על כך בפירוש.

מאידך גיסא שיטת הגר"א (וי"ד סי' רצד ס"ק טג) היא שהגדל על הגג אינו חייב בתרו"מ ושביעית. וכן פסק הגר"צ פ' פראנק (כרם ציון אוצר פרי היוליים ואוצר השביעית, ומובא בשרית הר צבי זרעים ח"ב סי' לו).

השאלות הנשאלות מתוך כך הן:

- א. האם פוסקים להלכה כשיטת הרא"ש?
- ב. האם פוסקים להלכה כדברי האג"ט וערוה"ש?
- ג. אם כן, מהי ההגדרה של "כלי גדול וכבד"?

בשו"ע (או"ח סי' שח סעי' ב, סי' שיד סעי' א ומשנ"ב ס"ק ב) נפסק להלכה שלענין דין "בונה" בשבת, לכל כלי הגדול מארבעים סאה יש דין בנין.

מקור הדברים הוא ברמב"ם (הל' כלים פ"ג ה"א), שם נאמר שכלי העשוי לנחת אינו מקבל טומאה. והוסיף שם שכלי סתם, שלא ידוע אם עשוי לנחת או שהוא מיטלטל – מוגדר בארבעים סאה. ואם יש לו ארבעים סאה – אינו מקבל טומאה. לפי זה יוצא שאין להקל בכלי קטן מארבעים סאה אם הוא קבוע בקרקע. לדוגמא: אדנית הקבועה בקיר. ולעומת זאת, משאית, אם שהיא מכילה יותר מ-40 סאה – דינה כדבר מיטלטל.

ומתוך כך היה נראה לומר שאין מקום להקל אלא בכלי שהוא נייד באמת. ולענ"ד נראה שהגבול לכך הוא משקל של כ-150 ק"ג, שהוא משקל ששני בני אדם חסונים יכולים להזיז. וכלי גדול מזה – הרי שהוא קבוע.

ד. מתוך כך יש מקום לשאול על שיטת גידול בתוך "שרוולים" ארוכים של ניילון. אורך כל "שרוול" כזה הוא כ-30 מטר. הוא סגור מכל הצדדים ויש בו נקבים למעלה לשתילה. בתוך ה"שרוול" שמים חומר ספוגי בו מגדלים את הצמחים. האם שרוול כזה, שהוא גדול וכבד ולא מקובל להזיזו ממקומו, מוגדר כ"עציץ שאינו נקוב" לענין שמיטה? ומה הדין אם אפשר לגרור אותו על הקרקע?

נודה מאד לכת"ר אם יוכל לענות לנו על שאלות אלו, שיש להן השלכות מעשיות רבות מאד.

בברכת התורה והארץ

עזריאל אריאל

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, יום ג' לסדר "ואת אשר יבחר בו יקריב אליו", תשנ"ג. ירושת"ו.

לכב'

הר"ר עזריאל אריאל נ"י,

מכון התורה והארץ

שו"ב.

אאשר קבלת מכתבך מיום י"ח סיון דנא.

ודאי שאין בידינו לדחות את קביעתו של הרא"ש, מעמודי ההוראה אשר כל בית ישראל נשען עליו, ולא לנו להכריע בין שני הרים גדולים.

אולם נראה פשוט בעיני שאין זה נוגע לעציצים, גם נקובים העומדים העומדים על משטחי נילון, גם אם המשטח הוא גדול; שכן כל כה"ג, גם על גג, עציצים נקובים דינם כעציץ שאינו נקוב. כגון שכל אחד אין בו שיעור שיש לדון בו מצד עצמו, כשם שאילו הוא עצמו היה בלתי נקוב, כן הא דהגג גורם לו שיהיה בלתי נקוב שממילא אינו יונק מן הארץ – תורת בלתי נקוב עליו. ולא כתב הרא"ש דינו אלא לגבי העפר שעל הגג, שבזה אין להקפיד על זה שאיננו מחובר לקרקע עולם, שזה דומה לעפר הארץ גם כשיש צונמא מתחתיו ברוחב רב, כיון שהוא חלק מהאדמה כולה, וכן הוא הגג והעפר שעל גביו.

ובאשר לגודל העציצים, שהם בעלי גודל ואינם עשויים לטלטול. באגלי טל דיבר רק על עציצים שמוגדרים בתור כלי העשוי לנחת, וזהו רק בגודל מ' סאה. ולא שייך להתחשב אם אדם אחד יכול לטלטלו או ששני בני אדם או יותר, כיון שמכל מקום בר טלטול הוא. ועצם העובדא שעושים אותו עציץ המוכרל ומופרד מהאדמה – סגי בזה.

אכן באשר ל"שרוול" שהזכרת, נראה שיש להתחשב שלא יהא בחשבון כללי בגודל של מ' סאה, ויש להזהיר על כך.

בכבוד וברכה

ש. ישראלי

נ.ב.

מה שהזכרת מהל' ערלה לערוה"ש, שם המדובר בעציץ שאינו נקוב מדין אחר – שבאילנות אין הבחנה זו קיימת כלל.

סימן ה

דילול פירות במטעים

בס"ד, יום רביעי י"ד אייר תשנ"ג.

לכבוד מרן הגר"ש ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

ראיתי את סיכום הפגישה של ועדת השמיטה עם כת"ר. ושם נשאל כת"ר אם מותרת פעולה של דילול פרי, או שיש לאסור אותה מחמת דעת הרב זצ"ל שאסר להפסיד פרי אחד לטובת פרי אחר בשביעית. כת"ר ענה, שהרב זצ"ל אסר כל פעולה

שנועדה לשמירת הפירות, וע"כ לדעתו בודאי יש לאסור את הדילול כנ"ל; אך הסומך על החזו"א, יש לו על מה שיסמוך. והגני לשאול את כת"ר מספר שאלות, כי תורה היא, וללמוד אנו צריכים.

כידוע בפעולת הדילול ישנן שתי בעיות:

א. איסור מלאכה דרבנן, שהרי הדילול גורם להצמחה והוי תולדה של זריעה. בענין זה נחלקו הרב זצ"ל והחזו"א אם אוקמי פירא מותר או אסור, וע"ז כתב כת"ר שהנוקט כדעת החזו"א יש לו על מה לסמוך.

ב. כאשר פעולת הדילול נעשית לאחר שלב של סמדר ולפני עונת המעשרות (וכן הרגילות), יש בפעולה זו גם בעיה של הפסד פירות שביעית. בנקודה זו, נאמר שם (במכתב ועדת השמיטה בשם הרב) שאין אנו מסתכלים על הפסד כל פרי בנפרד, אלא על מצב העץ בכללותו. לכן גם אם אנו מפסידים כמה פירות בדילול, כיון שפירות אחרים יגדלו יותר, והכמות הכוללת של הפרי אף תגדל - אין בכך הפסד פ"ש.

ולענ"ד איני מבין את הסברה, וגם איני יודע מקור לחידוש זה. שהרי קדושת שביעית חלה על כל פרי בנפרד כאשר הוא מגיע לשלב של סמדר או בוסר, ולגביו נאמר: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" ולא להפסד. נמצא שעל כל פרי יש איסור הפסד, ומה בכך שע"י הפסד האחד ירווח השני? ואף הרב זצ"ל הבין שיש דין הפסד על כל פרי בנפרד שהרי כתב ב"שבת הארץ" (פ"ה ה"ג אות ה' ע"ד 49) שאין כובשים בצלים בחומץ, כי ע"כ ייפסד החומץ, וזה אסור אף שהבצלים יושבחו בכך. ויתר על כן כתב הרב זצ"ל במשפט כהן (סי' פד) שאסור אפילו להפסיד פ"ש באופן שאח"כ אותו פרי עצמו ישתבח כתוצאה מכך; ולכן אסור לבשל תפוזים, כי לפני סוף הבישול הוא מפסידן לשעה.

ולמעשה השאלה היא, האם מותר לדלל פירות כשהם בוסר, או שיש להקפיד לדלל מיד לאחר החנטה או לאחר עונת המעשרות (וגם זה בהתחשב בדעת החזו"א שאוקמי פירא מותר).

בכבוד רב ובברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

שו"ב וכט"ס.

א. הרמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"ו) כתב באיסור קציצת אילנות בשביעית: מפני שהוא גוזל את הרבים, שהקב"ה נתן את פירותיהם לכל אדם. ובתוי"ט שם תמה עליו, שבגמרא (פסחים נב ע"ב) כתוב שהוא משום שנא' "לאכלה ולא להפסד". וכן הביא הרמב"ם עצמו טעם זה להלכה (פ"ה משמ"י הי"ז), והרבו לדון בזה.

המחזור בזה מש"כ בס' תורת השביעית (הל' פא), שרוצה לרמוז הטעם של האיסור להפסד, שהוא משום שהקב"ה נתן פירותיהם לכל אדם. זוהי הכוונה שנא' "לכם לאכלה". ודייק מ"לכם", כלומר שהקב"ה נתן את הפירות לכולכם לאוכלם, עב"ד; באופן שאין סתירה ולא חרטה בדעת הרמב"ם, שהכל עולה למקום אחד. ואין טעם איסור הפסד מצד קדושת הפרי, כ"א מדין גזל הציבור. ולשיטה זו, כל פעולה שיש עימה השבחה אינה בכלל האיסור.

ב. נראה שגם לסוברים בפשטות שהאיסור הוא מצד קדושת הפרי, אין זה איסור מן התורה אלא כשהפרי בשל וראוי לאוכלו, כדקרינן "לאכלה", ואז חל האיסור "ולא להפסד". משא"כ אותם שיעורים שקבעו חכמים (ושניהם במחלוקת ב"ש ובי"ה) במשנתנו, שהם טרם שהפרי ראוי לאכילה, שנאסרו משום הפסד הפרי, שבעצם אינם אלא "גרמא", שמונעים הפרי שיגיע לידי "לאכלה", ואיסורו רק מדרבנן, וקרא אסמכתא והרחבת איסור התורה.

וראיה לדבר – ממה שנסתפק בירושלמי (פ"ד ה"ו): "ר"י ב"ח בעי: פגין, מהו לעשות מהם מלוגמא? מאחר שהוא אבל בהם פתו יהא אסור" וכו'. והרי איסור מלוגמא במה שראוי למאכל אדם הוא אסור מכוח אותה דרשה "לאכלה ולא למלוגמא" (רמב"ם שם פ"ה ה"י), בשם שנלמד מהכתוב "לאכלה ולא להפסד". א"כ מה מקום לספק, ואפילו טרם שהגיע זמנו לאכלו עם הפת נמי יש לאסור? אלא ודאי כנ"ל, כי הזמנים המוקדמים, טרם ראוי הפרי לאוכלו – אינו אלא מדרבנן; וע"כ יש מקום לספק שמא לא גזרו אלא על הפסד ממש. אבל כל שימוש מעין מלוגמא, שאינו מפסידו לגמרי אלא משתמש בו שימוש פחות ממה שעומד בהתבשלו – בזה לא גזרו.

ג. מאותה דוגמא שהזכרנו שקיימים שני זמנים לאכילת פגים, והאחת שיותר לאכלו רק בשדה עם פתו (וכל כיו"ב שם) – אנו למדים שקנה המידה לקבוע אם זה להפסד או לא, הוא הנוהג שבעולם לאוכלו בשאר השנים, שלפי זה נקבע גם גדר אכילה בשנת השמיטה. ומזה, שגם הדילול שנוהג כל השנים יש שאין רואים בזה הפסד, כיון שע"י זה נמצאו הפירות הנשארים מתוקנים יותר – אין לקרוא ע"ז "להפסד".

וכיוצ"ב בענין הקביעה של מלאכת שבת אם יש ע"ז שם מקלקל (וכל המקלקלן פטורין). כתבו התוס' בטעמו של ר' יהודא (החולק על ר"ש) וסובר שהחובל וצריך לכלבו, מבעיר וצריך לעפרו, ושם מקלקל ע"ז, ולא ייחשב תיקון משום "דאין צריך לחבול בחברו כדי ליתן לכלבו, או לשרוף גדיש בשביל האפר" (שבת קו ע"א).

ד. בענין קביעת פעולה מסויימת, אם היא בגדר הנאה או הפסד, מצינו חישוב של הפסד לעומת ההנאה, שע"כ הוא מותר בענין הנאה מע"ז, ורואים שהחישוב איננו על כל פרי בפנ"ע אלא החישוב הוא כללי בכל השדה. וזה בגמרא (ע"ז מח ע"ב) שאמרו בזה "מה שמשביח הנביה פוגם בצל", אע"פ שברור שיכול להיות שם מקומות מקומות תחת האילן, ויש ששם הזיבול של הנביה הוא משביח יותר, בעוד

שהצל שם פחות פוגם. אלא שהחישוב הוא כללי, ולא צריכים לעשות חישוב של כל פרי ופרי.

ה. יתכן מאוד שאם לא יעשו הדילול, כי אז כל הפירות לא ייחשבו כראויים למאכל אדם כ"א מדוחק. וכל כה"ג לא יהיו להם אוכלים שיהיו מוכנים לכסות כל ההוצאות הכרוכות בטיפול עד שיגיעו לידי הצורך שיהיו ע"י אוצר ב"ד; שכידוע זה יצטרך לעלות בערך כמעט כמחיר מלא של כל השנים. ואז נמצא שהפירות ילכו לאיבוד, ויצטרכו לזרוקם למזבלות, וכל ההשקעות יהיו ללא כיסוי. נמצא ממה שהחמרת בתחילה אתה מקל בסופו.

שאול ישראלי

סימן ו

הגדרת החנטה בלימונים

בס"ד, יום ה' י"ט טבת תשנ"ה.

לכבוד מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

נשאלנו על ידי חקלאי מכפר מימון, אודות פרדס לימונים ברשות אוצר ב"ד של "תנובה", שאוצר ביה"ד לא הצליח לשווק את הפרי. שאלתו – האם ללימונים שיצאו לשמינית יש קדושת שביעית, או שאפשר לשווקם ללא קדושת שביעית?

והנה נחלקו הפוסקים אם דין לימון כדין אתרוג, או שמא דינו כשאר פירות האילן, עי' באורך "שבת הארץ" (פ"ד הי"ב אות ט). ולנד"ד אין בזה נפק"מ, שהרי הרמב"ם והראב"ד נחלקו אם קיי"ל שאתרוג כשאר פירות ואזלינן בו בתר חנטה, וכך סובר הראב"ד (הל' מע"ש פ"א ה"ה), ולעומת זאת לדעת הרמב"ם ישנו ספק אם אזלי בתר חנטה או בתר לקיטה. ובנד"ד פשיטא שאזלי לחומרא בתר חנטה אליבא דכו"ע.

אלא שנסתפקנו כיצד לקבוע מהי החנטה. ומצאנו בענין זה שתי שיטות עיקריות בראשונים:

א. כשעלי הכותרת של הפרח נובלים והפרי מתחיל לבצבץ וכן סוברים רש"י (מנחות טו ע"ב ד"ה סמדר) והמאירי (ר"ה ב ע"א ד"ה בא' בשבת). ועי' "שבת הארץ" עם תוספת שבת (פ"ד הערה 6).

ב. הרמב"ם (הל' מע"ש פ"ב ה"ד) כתב שהשלב הקובע הוא עונת המעשרות, דהיינו: השלב בו הפרי ראוי למאכל בשעת הדחק, כאשר הפרי מתחיל להיות בשל ועי' "שבת הארץ" (שם).

בשו"ע (י"ד סי' שלא סעי' קכה) נפסק כדעת הרמב"ם, וכ"כ ערוך השלחן (ורעים סי' כג סעי' ב, ז). ובשו"ת משפ"ט כהן (סי' ג) כתב שאפשר לסמוך על דעת הרמב"ם לקולא במקום הפסד מרובה, וכן דעת החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק יב). ולכן היה נראה לענ"ד שאפשר להקל בכל הלימונים שהתחילו להיות בשלים בשנה השמינית, להחשיבם כפירות השנה השמינית.

ואמנם כתב בחזו"א (שם סי' כא ס"ק טז), שאם השלב הקובע בהדרים הוא עונת המעשרות – ייתכן שדינם כאתרוגים שעונת המעשר שלהם היא בתחילת גידולם (עי' מעשרות פ"א מ"ד). ועפ"י זה הקל החזו"א בתפוזים של שנה שישית, אף שנלקטו בשביעית (מחמת שתי ספיקות: א. שמא קיי"ל כתוס' שחנטה היא תחילת גידול. ב. אף את"ל כרמב"ם, שמא עונת המעשרות היא בקוטנם), אך מבואר שם שלא פסק בהחלטיות כתוס' אלא רק סינף דעה זו לקולא, שהרי כתב בפירוש (שביעית סי' ז ס"ק יב): "ולענין הלכה כבר הכריע בשו"ע (סי' שכא סעי' קכה) כהרמב"ם".

ובענין טענתו השניה של החזו"א שמא עונת המעשרות בקוטנם. הנה הרע"ב (על המשנה שם) נימק את ההלכה שעונת המעשרות היא בתחילת גידולם, "לפי שתחילתן אוכל וסופן אוכל, והן נאכלים בין גדולים בין קטנים" (ועי' משנה ראשונה שם). ולפי זה לא נראה לענ"ד שעונת המעשרות של לימונים תהיה בקטנותם. שאמנם יתכן שבזמן המשנה, כאשר היו רגילים לאכול את האתרוגים, היה בהם איזה שימוש כבר בתחילת גידולם; אך בלימונים, שטיקור נטיעתם הוא עבור המיץ שלהם, ודאי שכל עוד הם לא מגיעים לתחילת בישולם, הם קשים כמו אבן, ואי אפשר לסחוט מהם מיץ.

ובאמור, החזו"א לא כתב זאת אלא בדרך שמא, כי יתכן שהלימון שונה מאתרוג. ובפרט שכבר כתב הגרש"ז אויערבך (כרם ציון הלכות פסוקות עמ' סב גדולי ציון ס"ק ב) שבימינו, שאוכלים את הפירות רק כשהם ממש בשלים, אזי עונת המעשרות בפירות האילן היא רק כשהם מתחילים להיות בשלים.

והנה הר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה הכניסו שלישי, בפי' הראשון), כתב שעונת המעשרות היא כאשר הפרי מגיע לשליש הגודל, והרא"ש (פ"ד אות יא) כתב שזהו הפי' העיקרי, וכ"כ בכפתור ופרח (פרק כ"ז), ועי"ש "שבת הארץ" (הע' 12). ולגבי אתרוג הגמ' (ר"ה טו ע"ב) אומרת: "אמר ר' יוחנן אתרוג בת שישי שנכנסה לשביעית, אפי' כזית ונעשית ככר – חייבין עליה משום טבל", ולכן כתבו התוס' (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית): "ומיהו כזית לאו דווקא דהא ר' יוחנן בתר חנטה אזיל ושמא לא חשיב חנטה באתרוג בפחות מכזית", ומכאן שהשיעור המינימלי של חנטת אתרוג הוא "זית". וזית גדול הוא כחצי ביצה, ואין הבדל גדול בין חצי ביצה לשליש גודל של לימון.

לכן נראה שאפשר לסמוך על דעת הרמב"ם הסובר שחנטה היא עונת המעשרות; וכפי שפסק מרן הרב זצ"ל (הובא לעיל), שקיי"ל כרמב"ם שאולינן בתר עונת המעשרות אפי' לקולא. ולענ"ד יש לומר שעונת המעשרות היא תחילת ההבשלה, כיון שלפני

כן אין הפירות ראויים למאכל, ובפרט שעפ"י מידע של האגרונומים "ראוי להזריע ולהצמיח" (רמב"ם הל' מעשר פ"ב ה"ה, ועי' "שבת הארץ" פ"ד ה"ט הע' 8 - 9) הוא ממש כאשר הפרי כבר בשל. ועכ"פ, נראה שאפשר לסמוך על הדעות שעונת המעשרות היא שליש גודל, ובפרט שעסקי' בשביעית דרבנן.

לסיכום:

דעתנו נוטה שלימונים שלא עברו את שליש הגודל של לימון בראש השנה תשנ"ה (שמינית) - אין בהם קדושת שביעית. וכיון שזמן הגידול מהחנטה (נפילת הפרח) ועד ההבשלה הוא 6-7 חודשים, ניתן לקבוע שהלימונים שהבשילו כעת, בסוף טבת תשנ"ה (שמינית), היו בר"ה תשנ"ה בגודל של זית גדול בלבד; ולכן נראה שאפשר להקל בהם ולא לנהוג בהם קדושת שביעית.

בכבוד רב ובברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ליל דר"ח שבט תשנ"ה, ירושת"ו.

שו"ב וכט"ס.

קבלתי מכתבך בענין הלימונים. מסכים למה שכתבת, שיש לראות את החנטות בזמן הגעה לעונת המעשרות, ע"כ אם אמנם נכון הדבר שבלימונים אלה היתה הגעת עונת המעשרות אחר ר"ה תשנ"ה¹.

אם כי אני מסופק בזה, כי כמדומני התחלת עונת המעשרות הם עוד לפני סיום השנה הקודמת. אך אם בררת שזה גם הגיע לעונה זו מאוחר יותר, ניתן לסמוך על זה.

אני כשלעצמי כבר כתבתי ב"ארץ חמדה"² שלענ"ד דרומה בקו ישיר מאשקלון ודרומה בקו ישיר, ומה שיותר מערבה מקו זה - הן לפי רש"י ותוס' והן לפי הרמב"ם - אין שם בכלל קדושת שביעית, ושלא כפי' הר"ש. תראה שם באריכות! ודומני שזה נכון בניגוד להסברת החזו"א זצ"ל. ולפי זה כל הבעיה לא קיימת במקומות אלו, דיש להכריע כרוב דעות אלה, בפרט כאשר לשביעית בזה"ז, נא לעיין יפה במה שכתבתי שם.

והריני בזה בברכת התורה והארץ

שאול ישראלי

1. בפגישה שהתקיימה אצלו ביום ג' שבט תשנ"ה, שוב חזר כל כך שלדעתו עונת המעשרות הוא שלב מאוחר של גידול הפרי, כאשר עכ"פ הפרי ראוי למאכל. וראה להלן עמ' 174 (פרק ה סעי' ט).

2. עי' במה שכתב בספרו "ארץ חמדה" (בשער ד ס"ז עמ' קעה).

סימן ז

קדושת שביעית בבוטנים וגרעינים

בס"ד, תמוז תשנ"ב.

לכבוד, מו"ר הרב שאול ישראלי שליט"א
אחר דרישת שלומו הטוב, ושלום ב"ב וכל הנלוים עמו.

להלן דברים שכתבנו בתשובה לשאלה שנשאלנו מרב אחד אודות קדושת שביעית בגרעינים ובוטנים. ואבקש מכת"ר לעיין בדברים ולחוות דעתו.

בענין השאלה אודות גרעינים ובוטנים בשנת השמיטה, כאשר לקיטת גרעינים היא קודם ראש השנה (אוקטובר), ואילו לקיטת הבוטנים היא אחר ראש השנה (אוגוסט), מה דינם לענין קדושת שביעית?

א. השאלה העומדת בפנינו היא האם דין הגרעינים והבוטנים הוא כירק ולקיטתם בשביעית היא מחילה עליהם חיוב, לפחות לענין קדושת שביעית (עיין "שבת הארץ" פ"ד ה"ג אות ב), או שדינם כקטניות וכל דיניהם כפירות שנה שישית ואין בהם חיובי שביעית.

ב. בהגדרת ירק וקטניות אנו לומדים את דעת הרמב"ם (כלאים פ"א ה"ח):

הזרעונים נחלקין לשלשה חלקים:

האחד מהן הוא הנקרא **תבואה**, והיא חמשה מינין: החיטים והכוסמין והשעורים ושיבולת שועל והשיפון.

והשני מהן הוא הנקרא **קטניות**, והן כל זרעים הנאכל לאדם חוץ מן התבואה, כגון: הפול והאפונים והעדשים והדוחן והאורז והשומשמין והפרגין והספיר וכיוצא בהן.

והשלישי מהן הוא הנקרא **זרעוני גינה**, והן שאר הזרעונים שאינם למאכל אדם, והפרי של אותו הזרע מאכל אדם, כגון: זרע הבצלים והשומין וזרע החציר והקצח וזרע לפת וכיוצא בהן. זרע פשתן הרי הוא בכלל זרעוני גינה.

בזרעוני גינה הוסיף הרמב"ם (שם ה"ט) לחלק בין דבר הנזרע בשדות ובין זרעוני גינה הנזרעים בערוגות שהם הירקות. ולכאורה לפי הגדרות אלו יוצא שהאורז והדוחן מוגדרים כקטניות, ולפיכך נראה שגם הבוטנים וגרעיני חמניות הם כקטניות, שהרי זרעם הוא הנאכל, כשם שהדבר הוא בפול ואפונה.

ג. יש לעיין, שהרי בשני מקומות אנו מוצאים חלוקה פנימית בתוך משפחת הקטניות: בהלכות מעשרות (מע"ש פ"א ה"ב) כתב הרמב"ם:

כיצד – תבואה וקטניות שהגיעו לעונת המעשרות לפני ראש השנה של שלישית, אע"פ שנגמרו ונאספו בשלישית, מפרישין מהן מעשר שני; ואם לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ראש השנה של שלישית, מפרישין מהן מעשר עני.

ואילו לענין האורז והדוחן כתב הרמב"ם (מע"ש פ"א ה"ח):

האורז והדוחן והפרגין והשומשמין, אף על פי שהשרישו קודם ראש השנה – אין הולכין בהן אלא אחר גמר הפרי, ומתעשרין להבא. וכן פול המצרי, אע"פ שמקצתו השריש לפני ראש השנה ומקצתו לאחר ראש השנה – צובר גרנו לתוכו ותורם ומעשר מן הכל כאחד, שהכל הולך אחר גמר הפרי.

את החלוקה שבין אורז דוחן ושאר הקטניות אנו לומדים גם בדיני שביעית, כפי שכתב הרמב"ם (שמו"י פ"ד ה"ט) שהולכים בהם לפי עונת המעשרות, ואילו בדיני האורז, הדוחן, הפרגין והשומשמין (שם ה"א) כתב שהולכין בהם לפי גמר פרי. ועלינו להבין את החלוקה שעשה הרמב"ם במיני הקטניות.

ד. נראה שיש לחלק בין הדין המוזכר בהלכות בלאים, ששם הדיון הוא לענין הגדרת השם של הזרעונים הללו, לבין מה שנאמר בהלכות תרו"מ ושמיטה, שם הדיון איננו על הגדרת השם אלא על שעת חלות החיובים, מאימתי חל על הדבר שם של שנה מסוימת.

יסוד החילוק בין אורז וקטניות נובע ממהלך הסוגיא במסכת ראש השנה (יג ע"ב). הגמרא מביאה את המשנה בשביעית (פ"ב מ"ז), האומרת שהאורז והדוחן והפרגין והשומשמין, הולכים בהם אחר השרשה. ושואלת הגמרא, מדוע באורז ודוחן הולכים לפי השרשה, הרי לכאורה היינו צריכים לילך לפי שליש כדיני תבואה כן הסביר ר"ח את הסוגיא, כיון שפשיטא ליה שבתבואה וקטניות יש לילך לפי שעת הבאת שליש, וכן איתא בתוספתא שביעית (פ"ב ה"י): "התבואה והקטניות שהביאו שליש". וכן נראה מדין התבואה, שאנו לומדים מהפסוק "עשר תעשר את כל תבואת זרעך"; והירושלמי (מעשרות פ"א ה"ג), לומד: "תבואת זרעך דבר שאתה זורע ומצמיח חייב במעשרות". א"כ גם בדיני קטניות אנו לומדים שפריו מצמיח, ולכן חייב מהיותו בשליש גידולו, מסקנת הסוגיא בדברי שמואל היא שהולכים אחר גמר הפרי. והגמרא (יד ע"א) אומרת שהשמיענו שמואל שהולכים לפי גמר פרי, במה שר"ש שזורי חולק עם חכמים. ונראה שדעת הרמב"ם היא שרק באורז ודוחן פסקנו שיש גמר פרי, שהרי ר"ש שזורי חולק עם חכמים בדין האורז, הדוחן, הפרגין, השומשמין ופול המצרי

שזרעו לזרע; אולם בשאר הקטניות, שלא נפסקה בהם הלכה כשמואל, הרי שדין הוא לפי עונת המעשרות ככל תבואה.

ונראה שיש להביא ראיה לחלוקה זו מדברי המשנה (חלה פ"א מ"ד): "האורז והדוחן והפרגים והשומשמין והקטניות" – משמע שהאורז והדוחן אינם כלולים בקטניות, אלא אלו מינים נפרדים, אף שבשם הם משותפים. (פרופ' פליקס, שביעית ח"א עמ' 130 הע' 196, הסביר את החלוקה הבוטנית שבין הקטניות הרגילות שהם ממשפחת הפרפריים, לבין האורז והדוחן, שאינם שייכים לקטניות מבחינה זו).

ה. משיטת רש"י (ראש השנה יד ע"א) נראה דס"ל שאורז, דוחן, פרגים ושומשמין אינם אלא כדוגמא של קטניות; אבל כל הקטניות דינן זהה, והדיון בגמרא (ר"ה יג ע"ב – יד ע"א) היה מדוע בקטניות אנו הולכים לפי השרשה ואילו בירק אנו הולכים לפי הלקיטה. ולכן אם אנו פוסקים כדעת שמואל, הרי שעלינו ללכת לפי גמר פרי בכל הקטניות, ואם אנו הולכים לפי השרשה, כדעת המשנה בשביעית (פ"ב מ"ז), הרי שבכל הקטניות יש לילך לפי זמן ההשרשה. וכן נראה מדברי הר"ש (שביעית שם) שהביא את הלימוד של השרשה לענין אורז וחבריו, משמע שבאורז ודוחן ושאר הקטניות דינם דאזלינן בהו בתר השרשה (עיין "שבת הארץ" פ"ד ה"א אות ד).

ו. מכיון שהרמב"ם פסק שבקטניות יש לילך אחר עונת המעשרות, עלינו לברר מהי "עונת המעשרות". והנה כתב הרמב"ם (הלכות מעשר פ"ב ה"ה):

איזו היא עונת המעשרות? משיגיעו הפירות להזרע ולצמוח, הכל לפי מה שהוא פרי... ושאר כל בעלי קליפות, כגון: האצטרובלן והלוט והבטנים – משיעשו קליפה התחוננה הסמוכה לאוכל.

עונת המעשרות היא כאשר כבר הפרי בשל מעט, והוא ראוי להיאכל בשעת הדחק, וכן כתב הרמב"ם (בפיה"מ, שביעית פ"ד מ"ה) שעונת המעשרות היא הזמן שהפרי ראוי לאכילה. לכן בנידון דידן ברור שבוטנים וגרעינים, שהם קטניות מבחינת גידולם, אם ילקטו בשביעית – כבר היתה עונת המעשרות בששית, אין בהם קדושת שביעית. ואפילו אם נאמר שבשאר הקטניות אזלינן בתר גמר פרי כדעת שמואל הרי שגמר פרי לדעת הראב"ד (מע"ש פ"א ה"י) הוא שליש גידולו ולדעת התוס' (ר"ה יג ע"ב אחר) כשאננם משיבחים בקרקע. א"כ בנידון הבטנים והגרעינים גם תקופה זו היא קודם השביעית.

בכל אופן לדינא קי"ל כדעת הרמב"ם, שבקטניות אזלינן בתר עונת המעשרות (עיין חזו"א שביעית ס"ז ו ס"ק טז). לכן בנידון דידן אין נפק"מ מתי יהא הגידול; ואפילו אם יהא בשביעית, הרי דינם כפירות ששית ואין בהם קדושת שביעית.

ז. בספר המעשר והתרומה (פרק ג' ס"ק עה) כתב שבוטנים שלנו, שהם אגוזי אדמה (ולא הבטנה המקראית שהיא הפיסטוק), הושוו לדין תפוז"א, והרי הם כירק.

וצ"ע, שאמנם הבוטנים שלנו גדלים בתוך האדמה, אולם עיקר גידולם הוא מעל פני הקרקע כקטנית רגילה, אלא שבשלב כלשהו של הגידול הוא מכניס את עצמו לתוך הקרקע. הכנסתו לקרקע איננה לצורך יניקה וקליטת מזון, אלא מכיון שהצמח צריך חושך כדי לגדול, על כן הוא מכניס עצמו לתוך הקרקע. כמו כן אם יש להתחשב בהגדרה מדעית, הרי שקטנית היא צמח דו-פסיגי, וכן הם הבוטנים והגרעינים (פליקס, שביעית ח"א עמ' 130 הע' 196).

ונראה שהבטנים אינם ירק שהרי זרעם הוא הנאכל, ואילו בירק אין הזרע נאכל אלא היוצא מהזרע (רמב"ם כלאים פ"א ה"ח-ה"ט). והחזו"א (שביעית ס"ו כו ס"ק ז) כתב לענין גרעינים, שכיון שהנאכל והנזרע אחד הוא, הרי דינו כקטניות. לכן נראה שגם הבטנים (אגוזי אדמה) הרי הם כקטניות.*

עוד יש להוסיף, שבהגדרת קטנית כתב ה"ט"ז (סימן תנג ס"ק א) שכל שיש לו שרביטין הוא קטנית (ועי' שו"ת אבני נזר א"ח ס"י שעג), והבטנים הם גדלים בשרביטין, על כן נראה שדינם כקטניות.

אולם אפילו אם נחוש לדעה שבוטנים הם ירק, נראה שכיון שגמר גידולו הוא בששית ולפי שיטת תוס' (רי"ה יג ע"ב ד"ה אחר) גם בירק אין הלקיטה הזמן הקובע אלא גמר הפרי מבחינת גידולו, אין צורך להחמיר ולילך כאן בתר לקיטה בפועל.

ח. העולה לנו לדינא, שבוטנים וגרעינים המתבשלים בשישית למרות שיתכן וילקטו בשביעית הרי הם כפירות שישית לכל דיניהם ואין בהם אפילו קדושת שביעית.

בצפיית ראיית הישועה השלמה

על כל מרחבי ארץ קדשינו

יהודה הלוי עמיחי

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, תשרי תשנ"ג.

שלו' וכט"ס.

עברתי בעיון על המאמר, ויש כאן מה שהעליתי בעיון במה שכתבת; שאכן נראה שביירת כהוגן, אם כי נשאר עוד מה להעיר, כמבואר בזה.

א. מחלוקת יסודית קיימת בין רש"י (ועוד ראשונים דאולי בשיטתו כדלהלן), לבין הרמב"ם, למה יש לשייך את מיני הקטניות: האם נשייכם לתבואה, כמש"כ הרמב"ם במה

* ועי' "אמונת עתיך" (גליון 3 עמ' 17).

פעמים, או לירקות, כפי שיוצא מתוך פירוש רש"י בסוגייתנו. ומזה תוצאות גם בנפ"מ לדינא בכמה עניינים כדלהלן.

לדעת רש"י מסכימים בעלי התוס' בסוגיין, וכן נוקטים בשיטתו בחידושי הר"ן והרשב"א בסוגייתנו בפשיטות. והדיון שבסוגיית ר"ה י"ג באשר... הוא לפי הרמב"ם שמעיקר הדין הו"ל למיזל בתר הבאת שלישי כתבואה, ואילו לרש"י ולאידך דאזלי נמי בשיטתו, הוא שמעיקר הדין הו"ל למיזל בתר לקיטה.

ב. מאחר דברמב"ם מבואר (בהל' מע"ש פ"א ה"ב) שכל מיני הקטניות הולכים בהם אחר הבאת שלישי כתבואה, אנו למדים שניתן להבדיל בהם בין כל כלל מיני הקטניות, שמביאים שלישי גידולם כאחד כמו תבואה, שע"כ הלקיטה לא משנה בהם, ואין צורך לשנות דינם למעשרות ולשביעית כמו תבואה. הבעיה המתעוררת היא רק במינים אלו: האורז והדוחן והכריהם כמבואר – וזה לפי שהבאת שלישי שלהם היא לא כולם כאחד, באופן שיתכן שיבא מזה מכשול בסדר הפרשת התרו"מ מן החיוב על הפטור ולהיפך. נמצא לדעת הרמב"ם הדיון הוא רק במינים אלה, והמסקנא אף היא רק במינים אלה. בעוד ששאר מיני הקטניות אזלינן בהו בתר שלישי גידולם. ואם הבטנים מבחינה זאת, ברור הוא שמביאים שלישי גידולם כאחד, כי אז אין בהם בעיה ודינם כתבואה, וזה פשוט.

ג. לרש"י ואידך, שמעיקר הדין הם כירקות, דינם בתר לקיטה, מאחר שזה שנלקטים פרכים פרכים אינו מיוחד רק למינים אלה, הבעיה המתעוררת אילו היינו הולכים בהם אחר הלקיטה היא בכל מיני הקטניות, והללו אינם אלא לדוגמא, וזה כמפורש ברש"י. המסקנא הסופית כפסק הלכה דשמואל, מתפרש בתוס' אף הוא לשיטה זו – שאזלינן בתר גמר פרי – שכולם נגמרים כאחת, ורק ייבושם, וממילא לקיטתם פרכים פרכים, היא שונה. נמצא שכל הבעיה שהתעוררה בכל מיני הקטניות היא מפני שהדעה הראשונה היתה שמושג ירקות "אחר לקיטה", הוא עם הורדתם ממקום גידולם, ואין הבדל לדעה זו בין שאר ירקות שלקיטתם מן השדה היא בזמן גמר פריים ממש. דמשום זה התעוררה הבעיה של אפשרות ערבוביא בקטניות משא"כ בשאר ירקות. ומשום זה לדעה זו שינו חכמים (שהכח בידם, כדפירש"י) וקבעו בהם זמן אחר והוא השרשתם, שהשרשת כולם באה כאחת, כמפורש ברש"י. ולפי דרך זו חזרה והתעוררה הבעיה, כפול המצרי (שזרעו לזרע ולא לירק) מפני שהשרשתם ג"כ היא שלא כאחד, באופן שיתכן שחלק היה לפני ר"ה וחלק לאחרי.

זה נפתר, אם לפי המהלך של ר' שמעון שזורי – שיש בילה, ואם לפי שמואל להלכה – שמשנה הפירוש של ירקות בתר לקיטה. שבעוד שלפי הדעה הראשונה שלקיטה הכוונה – זמן הורדת היבול, שלפ"ז פרכים פרכים שבמיני הקטניות הוא זמן חיובם, ע"כ יש בהם ישן וחדש, כי לא מתחייבים כאחת, ומשום זה מורידים אותם לא בזמן אחיד, ולפי שמואל פי' לקיטה, זמן הבשלתם – גמר הפרי, ובזה כולם כא'. ממילא – הקושי שהיה קיים בפני חכמים במשנה, שבגלל זה הוכרחו לשנות הזמן הראוי והיא הלקיטה, ככל הירקות – לזמן אחר, והוא ההשרשה. בעוד שלדעתו

הקושי לא קיים כלל, כי עובדת לקיטתם מהשדה לא קובעת כלל אלא זמן גמר הפרי שהוא כולו כאחת.

ותירוצן על הקושי שבתוס' ושאר ראשונים, איך יכול שמואל לחלוק על תנאי קמאי, מבואר בר"ן לפי הרו"ה שנביא דבריו להלן בע"ה, אם כי בשינוי מה כפי שיבואר. דרשש"ז לדבריהם דרבנן קאמר, היינו שלדבריהם אין פיתרון אלא ע"י שנאמר "יש בילה". ולפ"ז, בעצם, אין צורך כלל לשנות זמן המעשרות שלהם; דאם יש בילה, גם אם נאמר בתר לקיטה כפירושם – זמן הורדת היבול – ג"כ יתכן, כמו שהוא מוכרח בפול המצרי, גם לשיטתם דאזלי' בתר השרשה. א"כ לשיטה זו, המסקנא היא שכל הקטניות דינם כירקות – בתר לקיטה, שהוא זמן הבשלת הפרי וזה בא כאחת בכל הקטניות למינם.

אכן לי נראה, שזמן גמר הפרי בבטנים הוא רק אחר הטמנם באדמה. דכיון שזוהי צורת גידולם הטבעי, אין נפק"מ מהו הגורם לזה, גם אם אינם גדולים יותר במזבן כמותי, אך כיון שעיי"ז משתבחים ונעשים ראויים מעצם טבעם לאכילת בנ"א – לא יקראו "גמר פרי" אלא אחרי שלב זה. ויש לברר, לפי שיטת ראשונים זאת, כמה זמן הם צריכים להיות שרויים באדמה למטרת השתבחותם, ואם הזמן הוא אחיד או לא. שאל"כ שוב אנו פוגעים בשאלת אפשרות זמנים שונים ועירבוב חיוב בפטור. אלא שממשמעות הדברים, שלא נזכר הבדלים נוספים במיני הקטניות יש להבין אולי שבזה מתבשלים כולם בזמן אחד. ברם להתעלם מזמן הטמנתם באדמה, ולקבוע זמן גמר גידולם לפני זה, צע"ג, ולא נ"ל.

ד. יש עוד צורך לבאר בשיטת הרמב"ם. דהנה כאמור לשיטה זו, הבעיה המתעוררת שבמינים הנוכרים במשנה שבגללם תקנו חכמים זמן אחר, היא, היות והבאת שליש שלהם היא לא בזמן אחיד וכמבואר בזאת בירושלמי, הובא בראשונים. וא"כ לכאורה גם פול המצרי, שהדיון בו, צ"ל שאינו מביא שליש כאחת, שאל"כ הרי היה ניתן לשייכו לשאר מיני הקטניות שהזמן הוא הבאת שליש.

אך הן ברמב"ם שם מופיעים בפול המצרי שני זמנים, האחד (פ"א ממע"ש ה"ח): "וכן פול המצרי... ותורם ומעשר מן הכל כאחת, שהכל הולך אחר גמר הפרי". ואילו שם בהל' י': "פול המצרי שהביא שליש לפני ר"ה, אם זרעו לזרע מתעשר לשעבר" – הרי ששייך בו הבאת שליש, ולא נשתנה גם דינו משאר מיני הקטניות שהוא כתבואה. א"כ מה זהו שדיבר בו בהל' ח, ולמה בכלל יש לשנות דינו מאחר שהבחנה זו קיימת וניתן להתחשב בה?

והנה קיים עוד קושי בדברי הרמב"ם (הל' ח), שעמדו בו הראב"ד ונו"כ, מהו זה שהביא "צובר גרנו לתוכו", שזה אמרו רק לפי גורם הבילה ול"ש לפסק ההלכה?

ה. והנה כבר הזכרנו לעיל את הר"ן שהביא את דברי הרו"ה בתי' קושיות הראשונים בפסק ההלכה של שמואל, ונביא בזה לשונו בדיוק. שמה שהוקשה לו, כיון דלרשש"ז יש בילה, אמאי אזלינן בתר השרשה, שהרי כך לי אם ניזל בתר לקיטה כירק. ותי' בזה הרו"ה וזה לשונו:

לדבריהם דרבנן קאמר להו: לדידי בתר לקיטה אולינן, דהיינו גמר פרי. והלכך פול המצרי שמקצתו השריש לפני ר"ה ומקצתו השריש אחר ר"ה, כיון שכולו נלקט בשנה אחת – תורמין מזה על זה. וכן נמי היבא שנלקט מקצתו לפני ר"ה ומקצתו לאחר ר"ה וצבר גורנו לתוכו, וכו'.

חזינן לדעתו שגמר פרי אינו מה שנתבשל פרי, כפי שפירשו התוס', ואף אין זה זמן שנלקט פרי מן השדה (וזה שהיה הס"ד בזה שאמרו לפי שעשויים פרכים וכפי שנתפרש בדבריו לעיל); אלא זמן המעשרות הוא כשהפרכים האלה נאספים יחד; ו"צובר גורנו לתוכו", דהיינו שדש אותם כולם יחד בגורן, דשעל כן מסתלקת הבעיה בכיוון אחר לגמרי – שגמר הפרי הוא בזמן שצוברים אותם ועושים מהם גורן. לפ"י מדובר כאן לר"ש שזורי ושמואל שפסק כמותו, בקטניות המיועדים לגורן, שזהו שקבעו חכמים זמנם. ואז נפתרות כל הבעיות, שלא השליש קובע, גם באלו שהשליש שלהם הוא שונה ואינו זמן אחד; ולא ההשרשה קובעת, שבפול המצרי אינו בזמן אחד; ואף לא הלקיטה קובעת. כי אם הזמן הסופי שהוא הצבירה בגורן הוא הקובע; ובוזה הרי כולם נצברים כאחד. וזהו שסיים שם: "ובהאי פירושא ניחא הא דאמר שמואל הכל הולך אחר גמר הפרי, דאיהו דאמר כרשש"ז וכו'" – היינו דלרשש"ז לא צריך להזיק לבילה, רק אמר זאת "לדבריהם", דלדידיה הצבירה לגורן הוא זמן כולם למעשרות.

ו. ועפ"י זה נראה שזוהי גם הכוונה ברמב"ם שהזכיר (בהל' ח) את הצבירה בגורן, וזהו שיקרא גמר פרי בלשונו. ויעיד סופו על תחילתו, שגם האמור באורז ודוחן – גמר פרי – הוא כמו בפול המצרי שמבואר הדבר במפורש, והוא כמש"כ הר"ז.¹

והדגיש זאת הרמב"ם במיוחד בפול המצרי, שכנ"ל בעצם יש לו זמן שלישי (כמבואר בהלכה י'), אלא ששם אין המדובר שאוסף זאת לגורן; שזמן שלישי שהוא הזמן הטבעי של קטניות כתבואה, לא פותר את השאלה, מאחר שזמן ההשרשה שלהם אינו אחד, כמבואר, שחלק השריש לפני ר"ה וחלק לאחריו; ממילא פשוט שהבאת השליש היא ג"כ ע"כ לא בזמן אחיד. אלא שבהל' י' המדובר במי שאינו צובר לגורן, אלא מלקט מהם ואוכלם, כמבואר שם בהמשך – זרעו לירק, זרעו לזרע ולירק – והיינו על כרחך שלוקט מהם בעודם טרם בישולם המלא.

וגם מ"ש שם "שזרעם לזרע", הפירוש – שאם אמנם זרעם לזרע אבל עכשיו מלקטם ע"מ לאכול מהם מיד, דומיא דהשאר, וע"כ אין מקום לחשש של עירבוב, שהרי אותם פרכים שליקט עכשיו היו כולם מאותו זמן של ההשתרשות והבאת השליש; ומה שיהיו אח"כ נוספים שיתאחרו ויביאו שלישי יותר מאוחר, לא מענין את המלקט בשעה זו ע"מ לאכול מהם.

על כן יש כאן דין שונה מהאמור בהל' ח' – היינו שבאלה שמטרתם להכנסה לגורן מצד א' יש בהם החשש שיבוא לעשר שלא כדין, כי שם יש סוגים שונים במיני האורז וכו', שדרך כולם להיצבר לגורן; שבוזה מחמת החשש של פרכים שונים דין הירקות שהוא בתר לקיטה (שלא נשתנה מהדעה הראשונה בפי' המשנה מפני שעשויים פרכים פרכים, היא שזמן לקיטתם בהתייבשותם הוא הזמן כמו בכל ירקות – לקיטתם, מבלי להבחין מה

שהבחינו התוס' בסוף הסוגיא – לדעת שמואל) – תקנו חכמים שבהללו יהיה זמנם גמר פרימ ע"י צבירתם בגורן.

ואילו פול המצרי שהוא נלקט לשם אכילה מיידית, ומה"ט יש שמשתמשים ממש בכל הצמח – גם בירק גם בזרע, גם בשרביטים (כדרך שנהוג כיום בשעועית ירוקה וכיוצ"ב) ואז שיעורו לפי כוונת הזריעה, אם היתה מעיקרה לזרע, אולם אם משתמש בו מיד – כי אז הזמן הוא שלישי גידולו, ואם המטרה היא גם הירק – כי אז דינו מכואר בהמשך הלי' י'. ואם נלקט בכוונה לעשיית גורן, כי אז לא יתכן זמן הבאת שלישי, כי כאמור – כמו השרשתו, כן הבאת השליש שלו אינו אחיד, ומכיון שלשם הגורן נאספים סוגים שהבאת השליש שלהם שונה, בהם קבעו חכמים שזמנם הוא צבירתם בגורן.

ושונה לפ"ז הפירוש של "נגמר פרי" לפי הרז"ה, שאינו משנה הפירוש דבירק אחר לקיטתו ממה שהיה סבור קודם, לא כתוס' שנתבאר לעיל שחולק עם הדעה הראשונה. ומ"מ במינים אלה גמר הפרי הוא לגמרי במוכן אחר והוא צבירתו לגורן. ובזה ניתן לתאם גם דעת הרמב"ם שמינים אלה צבירתם לגורן היא היא גמר מלאכתם, בעוד ששאר מיני הקטניות שהשרשתם והבאת שלישי שלהם הוא אחיד, אולינן בתר שלישי.

מסקנת הדברים: נ"ל שהשאלה תלויה באשלי רב"ב: דעת הרמב"ם כמו שכתבת, נראה לי ג"כ, וזה מאחר שבקטניות ד"כ אולינן לדעתו בתר הבאת שלישי (אכן מצד איסור ספחים, כבר העיר ע"ז בחז"א שם, שלרמב"ם כל שנכנס בשביעית אסור משום ספחים). אולם לדעת רש"י – ושכנ"ל באריכות, אין זו דעתו לחוד, כי זוהי דעת שאר ראשונים שהזכרתים בדברי [הולכים אחר הלקיטה]. ועי' ריטב"א בסוגיין שהזכיר גם הבאת שלישי גם לקיטה כירק, כנראה שלא הכריע בין השיטות, ולזאת הביא שתיקה בביאור הסוגיא.

וכפי שכתבתי, מה שכתבת בזה שהואיל ואינם מוסיפים לגדול יש לראות זאת כגמר פרי, לא נראה לי. בפרט לפי מה שהובא תירוץ הרז"ה (אם כי השיגו עליו ברשב"א וריטב"א, הוא מביא דרך מתקבלת על הדעת, שכפי שנתבאר בדברינו מקובלת היא ביסודה גם לרמב"ם). הפירוש למסקנא "גמר פרי" היינו ממש דישתם בגורן, וזה כולל לשיטה זו כל מיני קטניות. א"כ לדינא צ"ע בהכרעה בניגוד לשיטת ראשונים אלו, וכדעת הרמב"ם.

והריני בזה בברכת גמ"ט ושמחת הרגל והמועד.

בידידות ויקר

ש. ישראלי

באותו ענין

בס"ד, ח' חשוון תשנ"ג.

לכבוד, מו"ר הרה"ג הרב ישראלי שליט"א

אחר דרישת שלומו הטוב של הרב וב"ב, אודה לרב על המכתב שענה לנו בענין הבוטנים.

לענין קטניות, שהרב כתב שיש לחוש לשיטת רש"י ותוספות שבקטניות יש לילך לאחר הלקיטה, באתי ללמוד.

א. נראה שאין הרמב"ם דעת יחיד בענין זה, שהרי רבינו חננאל כתב ששמואל פסק בתר גמר פרי רק בפול המצרי ולא בשאר קטניות, שבהם אנו הולכים לפי השרשה או שלישי לפי הדעות השונות. וכן הריטב"א (ראש השנה יג ע"ב ד"ה אישתמיטתיה הא דאמר שמואל) דחה לפירושו של רש"י, דאליבא דשמואל בכל הקטניות יש לילך בתר גמר פרי, אלא רק לענין פול המצרי כתב שיש לילך בתר גמ"פ, אבל בשאר קטניות יש לילך לפי שעת ההשרשה; וכן פסק המאירי (שם). וכתבו התוס' (ר"ה יד ע"א ד"ה הוה) "שמואל בא לפסוק כר"ש שזורי בכל דבר, אפילו באורז ודוחן ופרגין ושומשמין, ולא מטעמיה ... אלא הכל הולך אחר גמר פרי", וכן כתב הר"ש (שביעית פ"ב מ"ח) ששמואל פסק באורז, דוחן, פרגין ושומשמין, שהולכים בתר גמר פרי, דהיינו לא רק בפול המצרי ששם נחלקו רש"ש וחכמים, אלא גם באורז ודוחן, פרגין ושומשמין. ומתוך הפירוט של ד' מינים אלו משמע שרק בחמשת אלו פסק שמואל שהולכים בתר גמר פרי, אבל בשאר מיני קטניות אין ללמוד מדברי שמואל, אלא או כפשטות המשנה בתר השרשה, או כדברי התוספתא (שביעית פ"ב ה"א): "התבואה והקטניות שהביאו שלישי לפני ראש השנה – מתעשרין לשעבר ומותרין בשביעית – ואם לאו אסורין בשביעית ומתעשרין לשנה הבאה". (בגידן דידן אין נפק"מ אם בתר השרשה או שלישי). העולה – שרש"י הוא דעת יחיד, שבכל הקטניות הולכים בתר גמר פרי, מכיון שהשו"ע (יו"ד סי' שלא סע' קכה) הסכים עם הרמב"ם. ועוד, הרי הב"י (יו"ד סי' רסה אבקת רוכל סי' לב, כס"מ תרומות פ"א ה"א) כתב שכל קהילות א"י נוהגות כרמב"ם. וכן איתא במהרי"ט (ח"ב סי' קב בסופו), והובאו הדברים בהרחבה בארץ החיים (סיתון, קונטרס הכללים בתחילתו). כשיטת הרמב"ם בקטניות פוסקים גם: ערוך השלחן (זרעים, סי' קיח סע' א-ב), והחזו"א (שביעית סי' ז ס"ק ה, טו). ומרן הרב זצ"ל ("שבת הארץ" פ"ד ה"א) לא חש להזכיר שיש דעות כאלו. ונראה דס"ל שרק שמואל אמר כן אבל להלכה לא קיי"ל כשמואל אלא כסתם משנה. מכל הנ"ל אנו לומדים שהראשונים והאחרונים לא חשו לשיטת רש"י, ואולי בגלל שאלת התוס' מנין המקור לשמואל שאזלינן בתר גמר פרי (ודברי רש"י, ששמואל מצא תנא שלא נודע לנו, לא נמצאים בכתי"י של רש"י). לכן לא ידעתי מנין לנו לחדש ולחוש לשיטת רש"י, ועוד שאם כן הדברים הרי שאנו צריכים בתרו"מ של קטניות להפריש הן כשיטת הרמב"ם והן כשיטת רש"י וזאת לא שמענו?!

ב. בענין מה שהקשה הרב שליט"א בדברי הרמב"ם (מע"ש פ"א ה"ח) שהזכיר את הדין של גמר פרי בפול המצרי, ואילו בהמשך (הל' י), כתב הרמב"ם שלישי; והרב שליט"א הביא לתרץ על פי דברי הרז"ה (שכפי שכתב הרב במכתבו נדחו על ידי הרשב"א והריטב"א), לחלק בין צובר גורנו למצב שלוקח פרי לאכילה מיידית: שצובר גורנו הוא גמר פרי, ובמקום שאין צבירת פרי הרי הזמן הקובע הוא שלישי, אני, כתלמיד בפני הרב, בא לדון בדברי הרז"ה, וכפי שהובאו בריטב"א: "דר"ש שזורי אזיל בתר לקיטה. והא דנקט השרשה, לדבריהם דרבנן קאמר להו: לדידי אין הולכין בו אלא אחר לקיטה, דהיינו אחר גמר פרי, וגמר פרי דהכא היינו לאחר שנתייבש בשדה; ואע"פ שנעשה פרכין פרכין, מ"מ מניחין אותו ליבש; ולאחר ראש השנה, שהכל יבש, מניחין אותו כאחד; והרי זו כאילו כולו חדש"; ואנו לומדים בדברי הראשונים בביאורם את הרז"ה שגמר פרי היינו הלקיטה, אלא שהלקיטה היא ההנחה במקום אחד, לא שהצבירה היא הגמר פרי אלא הלקיטה היא הגמר פרי וההנחה היא הפועל היוצא ממעשה הלקיטה.

ג. מה שהקשה הרב שליט"א, יש ליישב, שבהלכה ח' הרמב"ם לא הביא כוונת גידול אלא באופן סתמי, ולכן אנו הולכים לפי גמר הפרי, אולם במקום שמכוון לזרע, כדבריו בה"י, שם אנו הולכים לפי שלישי; שהרי בפול יש משקל לכוונה; והראב"ד כתב שכשזורע לירק שלישי הוא גמר הפרי. א"כ אין סתירה בין ה"ח וה"י (ועי' ערוה"ש סי' קיח סע' כה, פאת השלחן סי' יג ס"ק טז).

ד. נראה שאין ללמוד את דברי הרז"ה כדעת רש"י. שהרי רש"י ביאר "פרכין פרכין" – "מתוך שגרנן עשוי מעט מעט, שאין נלקטין כאחד אלא היום לוקטים ומפרכין מעט ולמחר מעט". ומשמע שאין הלקיטה כאחד כשיטת הרז"ה. ונראה שהרז"ה למד מ"פרכין מעט מעט" כדעת הר"ה, שכתב: "פירוש – משארי משארי. ומשארא זו מתמלאה ומביאה שלישי ועדיין זו לא נתמלאה, הכל לפי שומן המקום". וכן כותב הריב"מ"ץ (שביעית פ"ב מ"ז): "מתוך שעושין ערוגות ערוגות, וערוגה זו מתמלאת ומביאה שלישי ועדיין זו לא נתמלאת, הכל לפי שומן המקום". א"כ אין פירוש "פרכין פרכין" בזמן הלקיטה, אלא בזמן קליטה בקרקע; אבל הייבוש והלקיטה יהא כאחד. וא"כ לא נראה לי שאפשר להביא את הרז"ה כפירוש בדעת רש"י והתוס' בהגדרת גמר פרי.

אכפול תודה על תורה שאילפני ולימדני, ובבקשה שיוסיף ויעניק לנו מטובו, ואם כתבתי שלא כשורה, אתי תלין משוגתי, ואבקש את סליחת הרב שליט"א.

המצפה לישועה שלימה

יהודה הלוי עמיחי

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

בס"ד, כ"ב חשוון תשנ"ג.

שו"ב וכת"ס.

נתחיל באות ב' שבמכתבך. הבאת את דברי הרה"ה כפי שצוטט בריטב"א; ולא אדע מה כאן השגה על דברי: הרי בדיוק הדברים נאמרו כמו שהבנו אותם, וכפי שהבאנו מהר"ן שהפיתרון לפי שמואל שתפס כן את דעת רש"ז במקורם, דמה שנאמר בשמו לענין בילה הוא אמר "לדבריהם", ואילו שיטתו היא שהגמר שלהן היא האסיפה הסופית של כולם למקום אחד, א"כ הרי זהו הגורן שלהם, ומסתבר גם שזוהי המטרה של אסיפת כולם, המוקדמים והמאוחרים יחד – היא לשם הוצאת הגרעינים מכולם יחד, שהוא הוא המובן של "גורן", וזהו מה שאמר הרמב"ם "צובר גרנו לתוכו", ... שזמן המעשרות של כולם הוא אז, וע"כ אין צריך להזקק לשאלה של בילה, והרי הם הדברים שכתבתי.

מה שהוספתי לביאור הלכה י' ברמב"ם, הרי הוא, ששם יש לו זמן אחר, והוא הבאת השליש; וזה כמובן לשיטתו שקטניות זמנם למעשרות הוא שלישי גידולם כתבואה. ואמרתי בזה שהמכוון הוא אם אין רצונו להפוך מהם גורן אלא לאוכלם מיד עם לקיטתם, וזה גם לפעמים עם תרמיליהם וירקם, בזה לא נאמר מה שאמר שמואל אוסף גורנם, אלא זמנם לפי שלישי גידולם. א"כ מה סתירה כאן למה שהסתמכתי על הרה"ה בבירור הרמב"ם? הרי בזה המדובר על האמור ברמב"ם בהלכה ח' ששם יש לו זמן של גורן, והוא שנקבע לזמן המעשרות; אך אין המדובר על גידולם, כשכוונתו אינה להחזיקם לגורן, ובוה דינם בקטניות רגילים שזמנם לפי הרמב"ם בשלישי גידולם:

כתבת באות ד', ש"אין ללמוד את הרה"ה כדעת רש"י". וכי מי אמר זאת, הרי רש"י וכן התוספות מתקשים שמואל דאמר כמאן, בעוד שהרה"ה בא לתרץ הקושיא עפ"י מה שמבאר גמר פרי בניגוד למה שפירשו בתוספות שהוא זמן יותר מוקדם – התבשלות השדה... שנתייבש, וכזה ... הוא זמן ירקות, כפי שהסבירו התוס', שהלשון "לקיטה" בירק, כוונתו למעשה להתבשלותו, אלא מפני שאז ממש לוקטים אותו; ואילו לרה"ה זמן [אצ"ל גמר פרי] הוא מאוחר ביותר, בהאספם יחד אחר זמן התייבשות כולם – מוקדמים עם המאוחרים, לשם עשייתם גורן.

לאות א' שבמכתבך. במכתבי ציינתי שאלה המינים שצוינו במשנה, בהם נתעוררה השאלה, כמבואר בסוגיא משום שזמן הבשלתם – אם לפי הרמב"ם וסיעתו הכוונה לשלישי גידולם, ואם לפי רש"י וסיעתו שהזכרתי מהם במכתב, שקטניות הם בד"כ בדין ירק, כלומר גמרו – הכוונה לזמן גמרם (שלפי ראשית השו"ט שבגמרא, הכוונה לזמן גמר התייבשותם), מעורר שאלת זמנים שונים למעשרם, שע"כ מצאו חכמים לשנות זמנם – לזמן השרשתם.

באופן שלשיטות אלה – שסוברים כרש"י, שעיקר זמן קטניות ומעשרות הוא "לקיטתם" – הרי אלה שלא נשנו במשנה, זמנם כירק – סוף גידולם, וממילא בבוטנים – רק אחר היטמנותם באדמה, ובוזה אין רש"י יחיד כפי שצינתי. ומה שכתבת: "בשאר מיני קטניות אין ללמוד מדברי שמואל אלא אי כפשטות המשנה, בתר השרשה" – זה הרי טעות, שכל עיקר הדיון במשנה הוא רק על מינים אלה שהוזכרו בעוד ... כל מיני קטניות זמנם כירק, היינו בתר לקיטה, ומאי שאייטו' הזמן השרשה לכאן, שלא נאמר לאף ... מחוץ למינים אלה שהוזכרו במשנה; באופן שלשיטות אלה, שסוברים שזמן קטניות הוא כירק, אין נפק"מ בין אם וכללם בהא שקבע שמואל גמר מלאכה, כפי' הרו"ה והרמב"ם, או כתוס', שחזר להכליל גם אלה בכלל ירקות, כפי שהסבירו המובן לקיטה שבירק, שהוא חופף את הזמן של הבישול גם במינים אלה, שאין ממילא צורך לשנותם מהזמן הכללי של הירק, וזהו כפי שנתקשה הר"ן בראש דבריו דלרשש"ז אי"צ ללכת אחר השרשה.

אשר לפסק הלכה, לא אתנגד למי שיפסוק כרמב"ם, אם כי הלב אינו שלם להתעלם מהשיטות האחרות, שגם הם מגדולי הראשונים.

בברכת התורה

שאל ישראלי

סימן ח

נטיעת אילן מורכב שנמצא בגוש ארמה

הכלאה גנטית של מינים שונים

בס"ד, יום שני י"ב טבת תשנ"ג.

לכבוד, מרן הרה"ג שאל ישראלי שליט"א,
השלום והברכה!

ברצוני לשאול את כת"ר שתי שאלות למעשה בהל' כלאי אילן שאני מתלבט בהן, ואבקש מכת"ר להכריע בהם.

א. האם נטיעה של אילן מורכב שנמצא כבר בגוש ארמה אסורה מדאורייתא? דהנה מצאנו לחת"ס (חזו"ס ס" כה), שכתב שנטיעת אילן מורכב לאחר שהתאחה – אין בה איסור של הרכבה, ולדעתו פשיטא שנטיעה בגוש של אילן מורכב – עדיפא. אולם גם לחזו"א (כלאים ס" ב ס"ק ט), הסובר שנטיעת אילן מורכב הרי היא בכלל "שרך לא תזרע", והוי כלאים מן התורה – יש לענ"ד מקום גדול לומר שבכה"ג הוי

רק איסור קיום. הסברה שהחזו"א כותב שם היא, שכאשר נטעים את האילן המורכב, בזה הוא "נותן החיות בשניהם". מסתבר לפי זה, שאם הנטיעה נעשית בגוש, ולא משתנה שום דבר משמעותי בחיות וקליטת הרוכב בכנה – אין בכך איסור תורה, והוי בכלל קיום.

השאלה א"כ למעשה היא, האם דין נטיעה בגוש כדין קיום, ובספק מינו אפשר להקל אף בישראל, כפי שכבר נקט החזו"א (כלאים סי' ב ס"ק ט, סי' ג ס"ק ז).

ב. כיום מקובל להכליא מינים שונים של פירות. הכלאה היא פעולה של רבייה מינית בצמחים. עושים פעולה של ההאבקה, דהיינו: לוקחים תאים זכריים של מין אחד ומאביקים אותם על התאים הנקביים של המין השני, כאשר התוצר (אם זה מצליח) הוא פרי ביניים.

כת"ר כתב (ארץ חמדה ה' כלאים ספר ב חלק ב סי' ג) שעיקר איסור ההרכבה הוא כאשר שני רוכבים ממינים שונים נשארים, כי ע"י כך ישנה אפשרות של הפריה הדדית. אך אפשר לומר שאמנם האיסור הוא בכה"ג שיש אפשרות להפריה הדדית, אך בתנאי שעושה פעולה של חיבור של יחור לכנה, ולא ההכלאה לבד.

גם בדברי החת"ס (לעיל) רואים שאיסור כלאי אילן הוא פעולה מאד מסויימת, של חיבור ענף של מין אחד ע"ג העץ מהמין השני; ורק בכה"ג עובר על איסור כלאי אילן. ובדעתו נראה לומר בפשיטות שהכלאה מותרת. אך אפילו לדעת החזו"א (הובא לעיל), הסיבה שאוסר נטיעה היא משום שבכך גורם לחיות ההרכבה. ומ"מ גם ברעתו אפשר לומר שההרכבה היא פעולה מאד מסויימת של חיבור רוכב לכנה. ואמנם החזו"א (כלאים סי' ב ס"ק טז) כתב שהרכבת עין אסורה, וכתב שם שאין חילוק בהרכבה בין מרכיב גוף למרכיב שרף, אך בכה"ג, יוצא מהרכבת העין ענף; מה שאין כן בהכלאה, שהיא פעולה שונה לחלוטין, ויוצא ממנה פרי – שאני.

בכבוד רב ובברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ד' שבט תשנ"ג, פעה"ק ירושת"ו.

לכבוד, הרב יואל פרידמן הי"ו

מכון התורה והארץ

נוה דקלים

שו"ב

קבלתי מכתבך, אולם לצערי נעלם ממני וחפשותיו ולא מצאתיו. ואני כותב תשובה רק ממה שנשאר בזכרוני שקראתיו עם קבלתו.

הנך דן על נטיעה בגוש לענין שיחשב כהרכבה, כלומר כפי שכתב החזו"א. אלא שרצית לחלק שנטיעה בגוש שאני. פלא, שהלא דנת עפ"י מש"כ החזו"א, והרי בדבריו מפורש: "נראים הדברים אפילו נוטלם בגושיהם (והבאתי דבריו ב"ארץ חמדה" עמ' רכב). אלא שכתב שם בטעמא דמילתא "כיון שאכן מתקיימים בגושיהם זמן ארוך". ולא נתבארה כוונתו כמה זה זמן ארוך, שמטעם זה הוא מחשיבו כנתפרקה ההרכבה, והשתילה יש בה מענין של ההרכבה.

וניתן לפרט שזה תלוי בהגדרה שמוצאנו לענין השותל בגוש לחישוב שנות ערלה. שבזה החזו"א מכריע (ערלה סי' ב סי' קא-יב) שסגי בשיעור קליטה; שכל שהגוש ישמור על השתיל שיעור זה, סגי. ע"כ אין סברא שלנידון של הרכבה נצריך שיעור יותר גדול. ע"כ יוצא מדבריו שכל שיש בשיעור הגוש יותר מזמן הקליטה, אין ע"ז שוב שם מרכיב לאוסרו, וזה נוסף על מה שכל החיוב שלו הוא מסברא ואינו מוכרח.

ברם לא אדע במה המדובר אם הכוונה בהרכבה שהיא ודאי מין בשאינו מינו שהמרכיב עבר איסור וחייב לעוקרו, כי אז מה מהני הגוש. אדרבא, כיון שע"ז שהוא נמצא בגוש, הרי ודאי שדינו לעקור. ועי"ש בס' הנ"ל (באותו עמוד) הבאתי לפני כן ממש"כ מרן הרב זצ"ל במשפט כהן בתשובה (כלאים, סי' כ) לצדד שייטכן שאחרי שעקרו ההרכבה, שכבר נתאחה – אפשר לשותלו מחדש, דדמי למש"כ בשו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ז) להתיר לקחת ייחור מהמורכב ולשותלו. (ושם בונה הרבה ע"ז בצירוף לעור סניפים היתר, כשהורכב ע"י נברי ומטעם שחידש שם בשינוי המינים שיש, שלגבי ישראל זהו דין כלאים ואילו לגבי בני נח אינם בגדר זה, עי"ש). ובזה הרי אדרבא, נטיעה בגוש גריעא טפ"א*.

חוץ מזה, הן בשני מינים שונים הרי יש איסור גם בקיום העץ, כמבואר בשו"ע (שם). א"כ כל השאלה למעשה שייכת רק אם ההרכבה היתה ספק שמא זה יקרא מינו. ע"כ המסקנה שם היא שהדבר תלוי בתנאי שעצם ההרכבה היתה ספק מין

* הערת עורך (י. פ.): עי' בחת"ס (שם) שנטה להקל בקיום אילן כדן הרבעת בהמה, ולמעשה אסר. אך בהמשך כתב: "וזאת לדעת דאסור לקיימו, ודינו כל זמן שלא נתאחדו והיה לאחד; אבל בשכבר נתאחדו והיה לאחד באופן שאין ההרכבה שוב ניכר בהם שוב אין בהם איסור קיום...". ולדבריו אפשר לומר שכיון שדין כלאים תלוי במראית העין (רמב"ם הל' כלאים פ"ג ד"ה), אזי גם אם אסור לקיים בתחילה, כיון שנתאחה – שוב אין איסור. אך רבינו זצ"ל תופס כעיקר את סברת מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' כג ועי' שם סי' כ-כב), שלאחר האיחוי, אם נעקר האילן, אזי אין איסור בנטיעתו המחודשת; כמבואר בתוספתא (כלאים פ"ב הט"ז): "נברי שהרכיב אפרסק ע"ג עובש, אעפ"י שאין ישראל רשאי לעשות כן – נוטל הימנו וחוחר ונוטעו במקום אחר". בנוסף, נוקט רבינו זצ"ל להלכה שאסור לקיים כלאי אילן, כמבואר בשו"ע (סי' רצה סעי' ז). ולכן כתב שאם השאלה היתה לגבי נטיעה בגוש של מין באינו מינו – עוברת היותו בגוש גריעא, כי הלא יש לעקור ואסור לקיים. לעומת זאת, אם הוא בלא גוש הרי זה דומה לחוזר ונוטע במקום אחר.

במינו, ואז ניתן לסמוך במקרה שהגוש היה יכול להחזיק זמן שלענין ערלה היה נחשב מזמן הנטיעה הקודמת.

ב. בנוגע להכלאה – נראה שזה אינו בכלל האיסור. בין שהכלאה נעשית בפרחים, והשינוי שיכול להופיע הוא לא באילן עצמו – לא מצאנו איסור הרכבה אלא בדומה ובהיקש מהרבעה, כמבואר במקורות, וזהו רק כשעושה החיבור בגוף העץ. ע"כ גם לפי מה שהעלינו סברא לרון שעיקר איסור ההרכבה הוא דווקא מצד שעי"ז נעשית ההאבקה שמולידה (או יכולה להוליד) מינים חדשים, מ"מ אין לנו אלא מה שאסרה תורה, ובוה לא כלולה הכלאה, כן נראה לענ"ד.
בברכת התורה והארץ

ש. ישראלי

סימן ט

ערלה בעלי צבר אכילים

בס"ד, יום ראשון י"ט תמוז תשנ"ג.

לכבוד, מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

... הפנה אלינו שאלה שחשוב להכריע לגבה, כי יש בה נפק"מ להיערכות שלהם לשמיטה.

מדובר בצבר מזן "נפוליטיס", שהפרי שלו קטן ואינו נאכל, ואשר מגדלים אותו לאכילת העלים. האם יש בו דין ערלה?

האם מותר לכל הפחות להציג את הפרי הנ"ל כמוצג בתערוכות של משווקים, כאשר יש סיכון שחלק מהמשווקים יטעמו מהעלים של הצבר?

להלן מה שהעליתי בענין.

מסתבר שהפירות של הצבר מותרים מדין "נוטע לסייג". ואפי' לדעת הרא"ש ודעימיה הסוברים שצריך היכר, זהו דווקא בעץ פרי שרגילים לאכול את פירותיו; אך כאן מדובר בזן שכלל לא מתעניינים בפירותיו (אף שהם ראויים לאכילה). אלא שהשאלה של החקלאי היא על העלים, והדיון הוא האם פרי הכתוב בערלה הוא הפרי הבוטני, היינו מה שמסביב לזרע, או שכל חלק שרגילים לאוכלו הוא הנקרא פרי. אם עלים בכזה"ג נחשבים "פרי", הרי זה דומה לנוטע חציו לסייג וחציו לפרי, ואם אין לעלים דין "פרי", בין כך מותר לאוכלם, כדין שאר עלים, שמוותרים (ערלה פ"א מ"ג).

דין התמרות לערלה

הגמ' (ברכות לו ע"א) דנה לגבי האביונות, הקפריסין והתמרות של הצלף, האביונות הן הפרי, הקפריסין – שומר לפרי, אך התמרות גדלות בתוך העלים, ודומות לתמרים קטנים, כמו בעלי הערבה. ובערוך (ערך המר) כתב שהתמרות הן "לולבי נצפה", ואוכלים אותן כשהן רכות משום דאדעתא דהכי נטעי; ולכן מברכים עליהן בפה"א, משא"כ בלולבי גפנים, שאין נוטעים אותם על דעת האכילה. ולכאורה עלי הצבר דומים לתמרות.

ולענין הלכה, בטור (סי' רב) מובאת מחלוקת אם מחמת הספק מברכים על התמרות והקפריסין בפה"א, וכן היא דעת בה"ג והרי"ף. ולדעת הראב"ד והרא"ש מברכים עליהם בפה"ע כיון שבעיקרון אין הלכה כר"ע, והראיה – שבא"י הם נחשבים פרי, אלא שהלכה כמיקל בחו"ל. אמנם הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ג) פסק לגמרי כר"ע, ולדעתו אף בא"י אין ערלה בתמרות, וכן נקטו הגר"א ועוד פוסקים, אך השו"ע (סי' רצד סעי' ג) פסק כתוס' וכטור, וכן פסקו: ש"ך (סי' ז), ט"ז ס"ק ג) וכתם ציון (הלכות פטוקות עמ' ד סעי' ו).

דין הוורד

הרדב"ז (סי' מד, תצט) דן לגבי ורד, ונוקט שבעיקרון הפרחים חייבים בערלה, לולא הסברא שהם מיועדים לחולים, ומכאן שבעיקרון הגדרת פרי היא החלק הנאכל, ולאו דוקא הפרי הבוטני.

הבי' (א"ח סי' רד) מביא מחלוקת לגבי ברכת הריח של הוורד, שלדעת הגאונים מברך עליו "שנתן ריח טוב בפירות", ולדעת הרא"ש – "בורא עצי בשמים", כיון שאין עיקרן לאכילה. ולגבי אכילתו כתב שדעת הכלבו היא שמברכים בפה"ע, וי"א שמברכים בפה"א, "דלאו פרי עץ נינהו אלא כפרי אדמה, מפני שהזרע שלו עיקר הפרי והעלים הם הפרחים". ולפי זה יתכן שרק הפרי הבוטני אכן נחשב פרי, אך חלקים אחרים של הצמח אינם פרי.

כדעה זו סובר גם המהרי"ט (ח"ב סי' לד) שדוחה את דברי המהרשד"ם (וי"ד סי' קצא) שכתב שיש דין ערלה בוורדים, ודימה ורד לפלפלין רטיבתא. המהרי"ט דוחה דבריו, כי עץ הפלפלין בעיקרון הוא עץ מאכל, אלא שלענין ברכה, כיון שנוטעים אותו אדעתא דפלפלין יבישתא לתבלין, לכן אין מברכים על הרטיבתא אלא בפה"א. אך בוורדים הדין אינו בשאלה אדעתא דמה נטעו, אלא שכלל אינו פרי.

כן סובר גם הריטב"א (ברכות לו ד"ה סבר לה כר' יוסי) וז"ל:

ופרי של זה האילן הוא זרע שנעשה בעיגול תחת הוורד, והוא שתום ואינו נראה, והורדים אינם אלא פרחים שעושים לשם כמו בשאר אילנות, ומגיעין בתזילת הפרי, ואי שקלת להו לעלין של ורד לבדו

וישאר העיגול לא לקי זרעא בהכי, ומתעבד שפיר – הלכך אין בהם משם ערלה כלל וכן המנהג, ומנהג ישראל תורה היא.
וכ"כ הריטב"א (הל' ברכות פ"א ה"י, ועי' חידושי הריטב"א סוכה לה ע"א ד"ה והא).

ובעצם במחלוקת זו נחלקו הראב"ד והרשב"א:
בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' שצז) כתב שדעת הראב"ד היא שמברכים על הוורד "הנותן ריח טוב בפירות", וכן היא דעתו של הרשב"א עצמו מפני שהם נאכלים במרקחת כאתרוגים וחבושים, ועי' שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תתכא, ח"ז סי' שעג חידושי הרשב"א ברכות מג ע"ב ד"ה אליבא דהראב"ד) שכתב שהוורד הוא פרי. בתשובה אחרת של הרשב"א (ח"ז סי' שנו) מובאת דעת השואל הרוצה להתיר את הוורד מצד שבעצם הפרי הוא הזרע שזורעים אותו ומצמיח. על כך עונה הרשב"א שהדבר אינו תלוי בחלק הנזרע, אלא בחלק הנאכל, ואילו הגדרת הפרי היתה תלויה בזרע ולא בחלק הנאכל, אזי גרעיני התמרה והזיתים ייחשבו עיקר הפרי ולא הציפה כמקובל, והוא מביא שתי ראיות מדיני שביעית:

א. לא אסרו (שביעית פ"ז מ"ו) את זרע הוורד כמו שאסרו את עיקר הלוף והודננה (שם מ"ב). ומכאן שהזרע אינו נחשב פרי גם אם מבחינת הטבע הוא פרי שבכוחו להזריע ולהצמיח.

ב. כך נראה מתוך סידור המשנה, שנראה שמתייחסים לוורד כאל פרי, וכיון שעלי הוורד הם הנאכלים – הוי כפרי.

הרשב"א טוען שם טענה נוספת, שאף אם נאמר שאינו כפרי, עכ"פ לא גריעא משומר לפרי.

אעפ"כ מביא הרשב"א את הראב"ד, המסופק בדבר, וטען שייתכן שהפרי זהו הזרע, והעלים אינם פרי ולא שומר לפרי. כ"כ לא ברור מתי לוקטים את הוורדים, שמא לפני היות הפרי בוסר.

...אלא שלא נזהר בהם משום ערלה, ולא ראיתי אדם נזהר בהם משום ערלה, ולכן בחו"ל מותר. הנה לך הרב הגדול ז"ל שידוע לטהר את השרץ מן התורה, ואעפ"י שאין דעתי סומכת בכ"ז להלכה – לו שומעין שהוא רב מובהק, וכל המחמיר – עליו להביא ראיה.

וע"ע בב"י (סי' רצד), שם משמע שאף בא"י לא נזהר בהם אדם, והרשב"א מוסיף שלדעתו בחו"ל מותר. וכן הבינו מהרי"ו שם, ותוספת יוה"כ (יומא צא ע"ב), וכן משמע מדברי הרא"ש (ברכות פ"ז סי' לו) שאינו פרי, עי"ש.

לעומת זאת, הכפתור ופרח (פמ"ח עמ' תרסג) כותב במפורש להיפך, ומביא שלדעתו צריך לברך על הוורד "שנתן ריח טוב בפירות", ומביא בשם הרשב"א שיש בו דין ערלה. וכן כתב רעק"א (סוף סי' רצד) להחמיר בא"י. גם דעת הרדב"ז (סי' מד) היא כדעתם אלא שהתיר מחמת שאין הוורד מאכל בריאים.

אמנם היה מקום לומר שפרח הוורד שאני כי דינו כשומר לפרי, אך יעויין בריטב"א (הל' ברכות שם) שכתב שפרחי הוורד אינם מוגדרים כשומר לפרי, כיון שאם ייתלשו אין הפרי מתקלקל. וברשב"א (שם סי' שנו) מוזכר אמנם שייתכן שיש לפרחים דין שומר לפרי, אך כתב זאת רק לטעמו של השואל, אך דעתו היא שהוורד דינו כפרי ממש. נמצאנו למדים שיש מחלוקת עקרונית בשאלה מהי הגדרת "פרי".

דין הקנים

הכס"מ (על הרמב"ם הל' ברכות פ"ח ה"ה) למד מדברי הרמב"ם: "ואני אומר שאין זה פרי, ואין מברכים עליו אלא שהכל", שהרמב"ם חולק על הגאונים בשתים:
א. הקנים הנ"ל אינם פרי.

ב. לא עדיפא מדבש תמרים שרק המיץ היוצא מהם נאכל.
ובטור (או"ח סי' רב) כתב שיש להשיב על דברי הרמב"ם, כי בתמרים – נטעו אותם אדעתא דפרי; וכשחטו אותם ועשו אותם דבש, נשתנו לגריעותא, ולכן מברכים על הדבש שהכל. אך בקנים, שאינם כלל ראויים לאכילה למעט מה שיוצא מהם – זהו פריים, ולכן יברכו עליהם בפה"ע.

הרדב"ז (סי' תקסג) דן לגבי קני סוכר לענין תרו"מ, ומתייחס שם במפורש גם לדין ערלה. והרדב"ז פוטר אותו מדין ערלה, כי אוכלים רק את המיץ, והוא מדמה את זה לדבש תמרים שלדעת ר' יהושע נחשב זיעא, ואינו הפרי. ואפילו לדעת ר' אליעזר מתקן את התמרים ובוזה פוטר את הדבש. עכ"פ רואים שלדעת הרדב"ז ההגדרה של פרי היא החלק הנאכל, וכפי שמבואר לדעתו לגבי הוורד.

והרה"ג יעקב אריאל שליט"א* רצה להביא ראיה מהסוגיא (נדה ח ע"א) העוסקת בדין קטף. ופירש רש"י מין אילן, ואין עושה פרי אלא שרף, וזהו פריו. ולענין שביעית שנינו במסכת שביעית (פ"ז מ"ו) שיש לו שביעית וביעור. ובגמ' אמרו שזו דעת ר"א, אך לדעת ר' יהושע הקטף אינו פרי. ובמשנה אחרת (ערלה פ"א מ"ז) אמר ר' יהושע: "בפירוש שמעתי שהמעמיד בשרף העלין בשרף העיקרין – מותר". והנה הרמב"ם (הל' שמו"י פ"ז ה"ט) פסק: הקטף הוא שרף היוצא מן האילנות מן העלין ומן העיקרין – אין לו שביעית. ובהלכה כ' כתב: "במה דברים אמורים באילן מאכל; אבל באילן סרק – אף היוצא מן העלין ומן העיקרין כפרי שלהן, ויש לו ולדמיו שביעית".
אך בהל' מאכלות אסורות (פט"ז ה"ו) כתב שהמעמיד גבינה בשרף פגי ערלה הרי זו אסורה בהנאה, ולא הזכיר כלל שרף ערלה בעצי סרק כפי שכתב בהל' שמו"י! וע"כ צריכים אנו לחלק בין ערלה לשביעית. שבשביעית לא נאמר בפירוש "פרי"

* ועי' תשובת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א באותו ענין בחוברת "אמונת עתיך" מס' 7 עמ' 14-16.

אלא "כל שהנאתו וביעורו שוה" קדוש בקדושת שביעית וגם עצים בכלל זה. משא"כ בערלה, שם נאמר "פרי" ושרף הנוטף מעצי הקטף אינו "פרי" אפי' בעצי סרק (עי' תוי"ט ערלה פ"א מ"ו, חי' חת"ס נידה ח ע"א, הוון נחום על משניות שביעית פ"ז מ"ו ועוד).

ולענ"ד אין משם ראייה, כי התוי"ט (שם) מביא את הר"ש (שביעית פ"ז מ"ו בסוף), ואינו מבחין בין פרי בוטני לבין חלק אחר שנאכל אלא בין מאכל אדם למאכל בהמה. הר"ש שם מבאר שקטפא דגוזא בשביעית שווה לקטפא דפירא בערלה, ושאני דין ערלה מדין שביעית בכך ששביעית נוהגת בין במאכל אדם ובין במאכל בהמה. לכן הקטף אינו בטל לעץ, כי הוא ראוי לשימוש בשביעית, משא"כ בערלה, שצריך שיהא ראוי למאכל אדם. וזאת גם כוונת התוי"ט. ולעומת זאת בנד"ד מדובר על עלים שנאכלים ע"י אדם ובשבילם מגדלים את הצבר, ולכן שאני מקטף.

ויתר על כן בתשובת הרשב"א (חי' סי' שנו) מביא ראייה מסוגיא זו להיפך! שהרי אם תאמר שיש הבדל בין הגדרת הפרי לענין שביעית ולענין ערלה, מנא ליה לר' פדת שהמשנה בשביעית היא אליבא דר' אליעזר? דילמא היא לפי חכמים ובשביעית הקטף הוא פרי כי נוהג שביעית אף במאכל בהמה, אלא ע"כ הגמ' מוכיחה מהדין העקרוני בהגדרת פרי ומה שהוא פרי לענין שביעית הוא גם פרי לענין ערלה. היוצא מדברינו שיש מחלוקת עקרונית מהי הגדרת פרי וכל הראשונים והאחרונים האוסרים את הוורד סוברים ש"פרי" הוא החלק הנאכל.

ואמנם יש להביא ראייה מהגמ' בנדה שרק כאשר אין פרי אמרינן "קטפו זהו פרי". ולכן שאני נד"ד מוורד וקנים; כי בוורד וקנים אין פרי נאכל, אך בנד"ד בעיקרון הפרי ראוי למאכל אלא שאין הוא מסחרי, אך מדין תמרות צ"ע. אבקש מכת"ר להכריע.

בברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ב' מנ"א תשנ"ג, פעה"ק ת"ו.

לכב', הר' יואל פרידמן הי"ו

עיינתי במה שכתבת בשאלת ערלה בפרי הצבר מן מסויים שגם העלים עצמם ראויים למאכל, כנראה מלשונך לא פחות מהפרי עצמו. ושמשום זה הגידול הוא דוקא לשם אכילת העלים הללו שעליהם צומח הפרי, שאמנם גם הוא ראוי לאכילה, אבל מבחינת הצדקת הטיפול בגידול זה איננו בא בחשבון.

לי נראה בפשטות שיש בו דין ערלה, והספק שהעלית ורצית לתלות במחלוקת הפוסקים אינו נראה לי. פשוט הדבר ששם "פרי" איננו תלוי לשום דעה אם הוא

מסביב לזרע (מה שהגדרת בשם "הפרי הבוטני") או שהוא גדל ללא קשר עם הזרע. שהרי כשדנים על ברכה אם היא "בורא פרי העץ" או "בורא פרי האדמה", כשאין עיקר נטיעתו וכוונתו למטרת שימוש זה, המדובר עכ"פ על הגדרתו כ"פרי". וכלשון הרמב"ם בענין הקנים: "שאיין זה פרי, ואין מברכים עליו אלא שהכל". והרי רובם של צמחי הירקות כגון: צנון, גזר ואף תפוחי אדמה – אינם "פרי" במובן קשרם לזרע; ולפי ההגדרה הבוטנית, אינם אלא מאגר מזון לצמח שיוכל להגדיל זרע, אבל אנחנו "תופסים" אותו ממנו. וזו היתה כוונת הבריאה, ליהנות מהצמח כל אחד לפי דרכו; אבל כל מה שראוי למאכל תורת פרי עליו. וכיון שבגד"ד הפרי הוא עיקר המטרה שבגידול המין הזה, איך נגדיר זאת כנטיעה לסייג?

ואם אמנם מתקשה הוא אח"כ, אם אין קוטפים אותו והופך להיות עץ, שמשום זה כל זני הצבר רואים אותם בדין אילנות, א"כ ה"ה זן זה, כל עוד הוא ראוי וטוב ועומד לאכילה, אינו נופל משום פרי אחר. וכל המקרים שהזכרת, כגון: עלי הוורד והקנים והקטף – כולם הם לגמרי סוגים אחרים; אם מפני שמהווים חלק מהצמח העצי, ואם מפני שביסודם אינם אלא החלק שממנו הפרי מתפתח. אבל בנידון שלפנינו הוא ממש צמח שתורת פרי עליו; וכיון שהמגמה מעיקרא הרי הוא לצורך אכילתו, ממילא תורת "פרי העץ" עליו, וברכתו בפה"ע; ואף דינו לערלה כן. כן נראה לענ"ד.

בברכת התורה והארץ

שאוול ישראלי

סימן י

הפרשת תרו"מ בפירות הראויים לאכילה ברוחק*

בס"ד, י"ז סיון תשנ"א.

לכבוד, הרה"ג מוה"ר שאול ישראלי שליט"א.

בענין הגדרת "מאכל" לחיוב תרומות ומעשרות.

כת"ר כתב בספרו עמוד הימיני (עמ' רפב) בענין סוגיית כרשינים ומאכל הנאכל על ידי הדחק, והסיק שכרשינים הם גזירה פרטית, ו"כל שאינו מאכל רוב אדם ואינו אלא מאכל של דחק אינו חייב בתרו"מ וכו'.

* התכתבות זו נדונה בהרחבה בחוברת "אמונת עתיר" (מס' 5 עמ' 36-37). ועי' עמוד הימיני (מהדורה שניה עמ' רצ).

ברצוני לברר יותר את ההגדרה הזאת. מהו הדין בפרי הראוי בלא שום בעיה לאכילה, אך איננו נאכל על ידי רוב בני אדם מסיבות חיצוניות: כגון: בשל יוקרו (פירות טרופיים שונים כקיווי, פיג'ויה, פסיפלורה ועוד). או בשל כך שישנם פירות טעימים יותר (כחרוב ואתרוג בימינו). או בשל צבען המוזר (כמו גזר חיזור). או בשל גודלו (כמו אפרסק קטן, או בטטה גדולה מאד). או בשל כך שלא מוכר מספיק בשוק (כצמח ה"עירית" - מין בצל ירוק עדין).

במילים אחרות: האם הכלל שיהיה "מאכל רוב אדם" נאמר רק על פירות שדוחק לאוכלם, כמו כרשינים ואזוב וכדו', ושהדוחק לאוכלם הוא הגורם שנאכל רק על ידי מיעוט בני אדם? אם כן: אז כל הנ"ל חייבים בתרו"מ, ויהיה ניתן גם להפריש מהם על פירות אחרים מסוגם. או שמא נאמר שפרי המוגדר כ"אוכל" הוא רק פרי כזה שמנהג רוב האנשים בפועל לאוכלו.

עוד יש להבין, מתי הזורע על דעת למאכל אדם בטלה דעתו, כבסלק סוכר, ומתי אותו אדם מצטרף לנוספים כמותו ונכנס לגדר מאכל ש"דרך לאוכלו בכל השנים" שאז אם זרעם למאכל אדם - חייב, כמו איזוב. כמה צריכים לזרוע למאכל אדם כדי שלא תבטל דעתו? ואולי יש לחלק בין מאכל המיועד בצורה חיובית לבהמה (כמו כרשינים לפני הגזירה), לבין אזוב וכדו' אשר אינו מיועד לכלום, כמובא במשנה (שביעית פ"ח מ"א). רק במה שאינו מיועד לכלום - שם חיוב תרו"מ תלוי במחשבתו (כדברי הרב"ז תרומות פ"ב ה"ב). אלא ששוב יש להתקשות בהגדרה: מי קובע שאיזוב אינו מיועד לכלום כאשר עובדה היא שיש בני אדם אשר זורעים למאכל אדם בכל השנים? ואם גדל בחצר סתמן לאדם!

בברכת התורה והארץ

שמעון בירן
מכון התורה והארץ

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

בס"ד, ד' תמוז תשנ"א, ירושלים.

לכבוד,

הרב שמעון בירן, מכון התורה והארץ.

למכתבך מ"ז סיון ש"ז.

המקרה של כרשינים דומני מגדיר במדויק את הסוג הזה שאינו חייב בתרומות

ומעשרות. והוא, כשהוא קשה לאכילה לבני אדם, שמשום כך הוא מטבעו מיועד למאכל בהמה. ומכאן מובן שמה שבני אדם פורשים מלאכול מפני שיש להם מאכלים יותר טעימים והרווחה יתרה, אין זה פטר מתרומות ומעשרות. ודוגמא לדבר: שעורים, שנאמר שהוא מאכל סוסים וחמורים (פסחים ג ע"ב ועוד), ומ"מ הרי הוא מהמינים החייבים, וזה מפני שע"י הכשרה מסוימת הרי הוא מאכל אדם, ומזה נלמד לכיוצא בו.

בנוגע לסלק סוכר, עי"ש באותו מאמר שנראה לענ"ד [שכל] שאין חיובו בתרומות ומעשרות כלל, לא מהני בזה גם מחשבתו, וכל ההפרשה אינה אלא בגדר חומרא וכו' וכו', עי"ש.

בברכת התורה והארץ

ש. ישראלי

סימן יא

הפרשה מעלי הכרובית על הכרובית*

ב"ה, ה' בשבט תשנ"ה.

לכבוד,

מו"ר הרה"ג שאול ישראלי שליט"א,

שלום וברכת ה'!

נשאלנו לאחרונה ע"י משגיח כשרות במפעל אודות הפרשת תרו"מ בכרובית. התפרחות של הכרובית הן יקרות יחסית, ואין בהן פסולת. לעומת זאת יש כמות רבה של עלי כרובית, שמחירם זול לאין ערוך. בדיקה שעשינו בין הנשים העלתה, שנשים רבות מבשלות את עלי הכרובית בתוך המרק, והן בהחלט ראויות וטובות למאכל אדם.

השאלה היא, א"כ, האם מותר להפריש תרו"מ מעלי הכרובית על הכרובית עצמה?

שאלה זו נחלקת לשתיים:

א. האם עלי הכרובית והכרובית נחשבים כעין שני מינים, כפי שנאמר בירושלמי (מעשרות פ"ד סוף ה"ד) לגבי הפרשה מקליפת הצלף על הפרי?

* התכתבות זו נדונה בהרחבה בחוברת "אמונת עתיך" (מס' 5 עמ' 35-36).

ב. האם יש לחשוש לכך שעלי הכרובית אינם משמשים למאכל אצל כל אדם, והראיה – שמשווקים אותם רק כשהם צמודים לכרובית עצמה ולא כמאכל בפני עצמו? (ויעוין בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק יא, שם הובאו שיטות שונות בסוגיא זו).

עקב משמעותה הכלכלית הרבה של שאלה זו, הן למקרה זה והן למקרים דומים – חשובה לנו מאד התייחסותו של כת"ר לכך.

בברכת התורה והארץ
עזריאל אריאל
מכון התורה והארץ

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ט"ז שבט תשנ"ה.
שלום וברכה וכל טובו
למכתבך מיום ה' שבט דנא.

נ"ל שכל שצומח ומהווה חלקים שונים, אינו יכול להחשב מינים שונים. ההבדל שנאמר בנוגע לחלקים שונים של הצלף, בעיקרו פרי נקטינן כרבי עקיבא, שרק האביונות הם החייבים. אם בכל זאת אוכלים האחרים – אין ההפרשה בזה רק חומרא, ובעצם אין בהם חיוב הפרשה. ואשר ע"כ, ההפרשה אינה הופכת אותם לפרי, ועל כן אין להפריש מהם על מזה שהוא פרי בעיקרו, וכן להפריש מהפרי עליו.

ובאשר לכרובית, דומני שרוב רובו של הציבור אינו משתמש אלא בצמח העיקרי, שהוא החלק הפרחי. ואשר ע"כ אין אפשרות להפריש מהעלים שלו עליו. אך אם מתברר שרובו של הציבור אכן אוכל הכל – יש לראות הכל כמין אחד, וגם לענין ההפרשה.

בברכה

ש. ישראלי

סימן יב

בענין "שייריה ניכרין"

בס"ד, יום שני י' ניסן תשנ"א.

לכבוד מרן הגר"ש ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

ברצוני לבקש מכת"ר להכריע בשאלה מעשית שהתלבטנו בה.

החקלאים מביאים את התוצרת לבית האריזה, ושם מתבצעת ההפרשה. חלק מהחקלאים מפרישים וחלקם אינם עושים כן; נמצא שיש לנו בבית האריזה חיוב ופטור.

הוצעה הצעה להפריש תרו"מ מארגז הפסולת ולקרא שם לתרומה גדולה, ב"צפון הטבל", ובדומה לכך לעשות בשאר המעשרות. התלבטתי אם בכה"ג שאומר "בצפון הטבל" – אין חסרון שאין "שייריה ניכרין".

החזו"א (דמאי סי' יא ס"ק ז') נוקט שכאשר מקצת השיריים ניכרים אין החסרון ש"אין שייריה ניכרין", ולכן בנד"ד שמפרישים מארגז הפסולת – השיריים ניכרים. לעומת זאת המזהרלב"ח (סי' קיב-קטז) נוקט, בניגוד לחכם ששואלו שצריך שהתרומה תהיה ניכרת. הוא לומד זאת ממקור הדין מהפס': "ראשית" – דהיינו: התרומה.

הגרש"ז אויערבך שליט"א (מעדני ארץ פ"ג ה"ח-ה"ט, קונטרס לאפרושי מאיסורא סי' ד) כותב שאמנם התרומה צריכה להיות ניכרת, אך די בכך שהדבר גלוי כלפי שמיא, ותרומה נחשבת ניכרת גם אם היא נשארת מדומעת. זוהי שיטת הירושלמי (תרומות פ"ג ה"ג), שלדעת ר' יוחנן "קדשו מדומעין", וכן פסק הרמב"ם (תרומות פ"ג ה"טז).

מאידך מוכיח הגרי"מ חרל"פ (בית זבול סי' מד) שדעת הבבלי (עירובין לו) אינה כן, שהרי רבא מסביר אליבא דר' שמעון שהאומר: "תרומת הכרי הזה בתוכו... קרא השם", מפני שסביביו ניכרים. נמצאנו למדים שלחכמים צריך שהתרומה תהיה ניכרת בעצמה ללא דימוע. הוא נוקט אליבא דהר"ש (תרומות פ"ג מ"ה) בבבלי שלא קדשו מדומעין. הוא גם נוקט שדין "שייריה ניכרים" אינו אלא בתרו"ג, ולא במעשרות כדעת הר"ש, כיון שמקור הדין הוא מהמילה "ראשית". זאת בניגוד לדעת הירושלמי שלומד את מקור הדין מ"והרמותם... ונחשב לכם – מה הרמה במסויים...". לדעת הגרי"מ חרל"פ, אף שיש ארגז פסולת, אם לא ציין שהתרו"ג בצפון – לא

מהני, כי מדומע אינו נחשב ציון מקום, ולדעתו נראה שאם יאמר ב"צפון הטבל" לא מהני ואין תרומתו תרומה (אא"כ התערובת היתה כבר בשעת חלות איסור הטבל).

כאמור לעיל אבקש מכת"ר להכריע בשאלה זו.

בברכת התורה והארץ וחג פסח כשר ושמח
יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה אור ל"ג ניסן תשנ"א ירושת"ו

לכ' הרב יואל פרידמן הי"ו
מכון התורה והארץ
שלום רב.

אאשר קבלת מכתבך מיום י' ניסן דנא.

ואשר לשאלה איני רואה מקום לשאלה. שכן "כלפי שמיא גליא" הוא יסוד איתן במקרה דנן. כפי שמתבאר לשיטת התוס' (גיטין מז ע"ב), שבניגוד לשיטת רש"י מפרש הא דאמר התם טבל וחולין מעורבים זה בזה, לפ"מ ולפי מאן דאמרן דאין ברירה – כל חיטה וחיטה בספק טבל או חולין, או כולה כך או בחלקה, וכן יתכן שבחטה אחת המציאות של טבל וחולין היא באופן אחר. והתקנה, כפי שהתוס' כתבו שם, היא להפריש ע"ז ממקום אחר, ועל אותה הפרשה שוב ממקום אחר, ואחרון אחרון מקולקל. הרי שלמרות שבשום פנים אין מתברר היכן התרומה והיכן השיריים ולאף אחד בעולם לא מתברר ולא יתברר – לא איכפת לן.

מש"כ מו"ר מרן הגרי"מ זצ"ל בסוף דבריו – שעמד על שיטת רש"י והעלה חילוק כיון שזו היתה תחילת יצירתו ובאופן זה גם ההפרשה – אולי יתאים לשיטת רש"י; אבל אינו עולה יפה לשיטת התוס' הנ"ל, שההפרשה היא היא ממקום אחר, והכל בספק עומד. ודו"ק. וברור ופשוט כנ"ל דההפרשה תברר את עצמה, ולא אכפת שאנחנו נשאר לעולם בספק.

כן לא אבין החילוק שנאמר בראשית דבריו בין כשקובע "בתוכו", שנוקט שלכו"ע הפירוש באמצע ממש, לבין כשקובע בצפון או בדרום; שאם יש עיכוב מצד שאין לקבוע בדיוק היכן נגמרת התרומה והיכן השיריים באופן שע"י ההפרשה עצמה נוצר מסביבת התרומה ספק דימוע – אם אכן זה מעכב, גם בקובע צפון ודרום יעכב. ומש"כ שמהני מכיון שגם חיטה אחת פוטרת, יש כאן הקצה צפוני-צפוני בטוח, ולא אכפת לן בשאר אם אכן זה סגי – הרי גם בקובע "בתוכו", אם אמנם הפירוש הוא כמבואר בבבלי בעירובין שלר"ש שיריים ניכרים, ובוזה גם רבנן מודים, אלא שנחלקו

מכוח שנוצר ע"י זה דימוע, למה זה נוצר בקובע "בתוכו" ממה שקובע בצפונו או בדרומו. וגם עצם הסברא מצד שחיטה אחת פוטרת לא נראה לי, כי אם אמנם יכול אדם לקבוע חיטה אחת, אך אם קובע יותר מזה, הרי הכל תורת תרומה עליה כמו לחיטה אחת.

והמחלוקת של ר"ש ורבנן לפי הבבלי, נראה שהיא בזה גופא: דלר"ש יש כאן קביעות מקום באמצע, כמו בצפון ודרום; ולרבנן ביטוי זה אינו מוכיח לכוונה שהיא בדיוק באמצע, אלא הרי זה כאומר שהוא מחל הפרשת תרומה שהיא באיזה שהוא מקום בתוך כל הכרי באופן שלדעתם אין כאן קביעות מקום.

וכ"נ מלשון הרמב"ם (פ"ג ה"ח): "האומר תרומת הכרי זה לתוכו, אם אמר בצפונו או בדרומו קרא שם" – היינו שאחר שאמר "בתוכו", הוסיף וקבע המקום בדיוק. ומזה – שהמלה ל"תוכו" עוד אין לה שום משמעות של קביעות מקום ברורה. וזה בניגוד למ"ש בירושלמי, כפי שהובא בר"ש, שלדעת ר' שמעון לא אכפת לנו גם שאין מקום התרומה קבוע בכרי, אלא שקובע שנמצא בתוך הכרי התרומה, ולא ס"ל שצריך "ראשית" שתהיינה שייריה ניכרים (בניגוד לבבלי שגם ר"ש מודה בעקרון של שייריה ניכרים). והיינו שהירושלמי תולה בדעתו בדעת ב"ש, ולפי זה מחלוקת רבנן פשוטה יותר, שאינם מודים בעיקרון, וסוברים שצריך קביעות מקום. אבל מה שנוצר ע"י עצם ההפרשה, ספק על הנמצא בקירוב מקום לתרומה מדומע אינו מעכב כלל. כל זה מה שנוגע לשאלתך.

ברם אני רוצה לברר שאלה מוקדמת, והיא: שבתוך ארגז הפסולת – שכפי שהנך כותב מעורבים בו גם מהפסולת של אלה שהפרישו והם חולין עם אלה שהפרישו שהם טבל – ולפי זה אין ידוע אם החלקים שווים (שזה בלתי מציאותי), שייתכן שיש בפסולת רוב מהחולין – ואז הרי מדאורייתא בטל הטבל בחולין, כי הדין שדבר שיש לו מתירים לא בטל הרי אינו אלא מדרבנן, ואילו מה"ת הטבל בטל בחולין; נמצא שהכל פטור מהפרשה, וא"א להפריש מארגז זה על הטבל, שהרי זה מפריש מן הפטור על החיוב. אמנם כיון שהמדובר על ירקות, גם הירקות אין חיובם מה"ת, מ"מ בפסולת הרי תרי דרבנן ובטבל הוי רק חד דרבנן. וצ"ע בזה.

בברכת חג כשר ושמח וכט"ס

שאוול ישראלי

סימן יג

הפרשה משאריות שנתרו בשטחי הגידול

בס"ד ח' אייר תש"ג.

לכבוד

הרה"ג שאול ישראלי שליט"א

השלום והברכה!

בבואנו להענות לבקשת חקלאים, להמציא לידיהם נוסח הפרשת תרו"מ קלה וגם זולה, נהגנו להחיל שם תרומה ותרומת מעשר על הפרי או הירק הנשאר תלוש על הארץ בפרדס או בשדה. דבר זה חוסך טרחה להפריש כמויות גדולות של פרי מהמשאיות, וגם חוסך כמובן ממון.

אלא שלכאורה פעולה זו אסורה לכתחילה על פי משנה מפורשת (תרומות פ"א מ"י) שם נאמר:

אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו; ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו; ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. ואם תרם - תרומתן תרומה.

ובירושלמי (תרומות פ"ה ה"ה) הובא מקור לאסור להפריש לפני גמר מלאכה מדאורייתא!

נציין שיש לברר:

א. מהו גדר "גמר מלאכה" בהקשר הזה? לדוגמא בפרדס תפוזים, האם תפוזים על הרכב נחשב גמר מלאכה או שרק בבית האריזה נגמר מלאכתן, וכאן הם לפני גמר מלאכה. אמנם עדיין ישאר מצב של לא נגמרה מלאכתו על לא נגמרה מלאכתו - אך יש לברר האם אפשר לומר שהתפוזים על האדמה מבחינתי נגמר מלאכתן. בהם אין לי יותר מה לעשות חוץ מלהשתמש בהם כמו שהם, בתור תרומות. ושוב נאמר, שמה שבמיכלים זהו גמר מלאכה, ומה שעל האדמה זהו גמר מלאכה - ושפיר ניתן להפריש.

אמנם אם נאמר שגמר מלאכה הוא אך ורק כגמר מלאכת מיון ואריזה של הפרי או הירק, זרי שאין שום דרך להפריש בשטח, כי בין כך ובין כך, גם מה שעל האדמה, וגם מה שבמשאיות זה לפני גמר מלאכה.

ב. לפי השאגת אריה (סי' צו) יתכן שמשמע שבתפוזים שאין חסרים בגופם כלום, רק להביאם לבית האריזה - שאין חיסרון של לפני גמר מלאכה. ויש לעיין בתפוזים לתעשייה.

ג. לפי האור שמח (תרומות פ"ה ה"ד), יתכן ששמע שיש סברה, שרק ברגן תירוש ויצהר יש חסרון של גמר מלאכה, ולא בשאר פירות וכן בירושלמי (למשנה ד).

ד. טעם האיטור – משום גזל השבט או טורח לכהן (עי' ירושלמי למשנה ד) – לא שיין היום כשלקלקלה אזיל, ואולי יש להקל בשל כך. וכן במעשר ראשון ומעשר עני, שרק תמורתם ניתנת ולא גופם.

ה. איך שלא יהיה, כל החיסרון של לפני גמר מלאכה אוסר רק לכתחילה ולא בדיעבד (אם לא בזיתים על שמן וכדו'). ולכן יש לעשות את השיקול של כדאיות, אם פתרונות אחרים שיוצעו (כגון להוריד בפועל פירות מכל מיכל) יעילים ומעשיים, ואם התקלה שתתעורר לא מצריכה הסתמכות על הדיעבד כאן, לאור שיקולים שהובאו בסעיפים הקודמים ועוד.

בקשתנו שטוחה לפני מעב"ת, שיוכל להאיר את עינינו בהתלבטויות הנ"ל, המעשיות כמעט לכל גידול חקלאי.

בברכת התורה,

שמעון בירן

מכון התורה והארץ

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, י"ט אייר תש"ן.

בשאלה אם ניתן להפריש תרומת מעשר מהשאריות שנשארות בפרדס או בגינה?

והשאלה היא משני פנים, מצד הפרשה משאינו גמור על שאינו גמור (שכן פשיטא, שמה שנשאר בשדה אין עליו תורת גמור, כי גמור פירושו מוכן לאכילה; זה שאין מכינים אותו לאכילה, אינו גמור; שאילו ירצה לאכול ממנו, יעבור תהליך נוסף; ועובדה זאת, שמשאירו במצב הנוכחי, אין עליו תורת גמור. מאידך, מה ששולחים לבית הארצה, אף הוא טרם נגמרה מלאכתו, שכן המיץ, או עטיפת הפרי, או רחיצתו וכל כה"ג ... נותן עליו תורת לא נגמרה מלאכתו). ועוד ספק מצד הפרשה שלא מן המוקף, שיש על זה קפידא בלכתחילה. השאלה היא, איפוא, אם ניתן להורות לעשות כן לכתחילה? עד כאן השאלה.

א. כתב הרמב"ם (פ"ד תרומות ה"ד): "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, שנאמר: כרגן מן הגורן וכמלאה מן היקב – מן הגמור על הגמור". ומקורו במשנה (תרומות פ"א מ"י). והנה בטור (ס"י שלא) וכן בשו"ע הביאו הלכה זו (סעי' נד), והשמיטו הבבא האמצעית – "לא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו", וצ"ע אמאי.

כ"ג

ב"פרישה" (ס"ק מג) כתב – משום שזה נשמע בכל שכן: שאם מדבר שנגמרה מלאכתו אין לתרום על שלא נגמרה מלאכתו, מכל שכן שאין לתרום ממה שלא נגמרה על שלא נגמרה.

אך אין זה מספיק לענ"ד, דא"כ לא היה צריך להביא גם הבבא האחריונא, שאין לתרום משלא נגמרה על שנגמרה, דזה הו"י ק"ו טפ"י. ועי' רע"ב ותוי"ט. וגם דברי התוי"ט מוקשים, דמה סברה היא להעדיף הפרשה משאינו גמור על הגמור? הרי אדרבא, מסתבר יותר, שעל הגמור ודאי שאינו יכול לתרום ממה שלא נגמרה מלאכתו, וצ"ע.

ב. ומה שנראה בטעם ההשמטה, דהנה הש"ך (שם ס"ק קפ) כתב ח"ל: "...מיהו היינו מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא, ועיקרו למין על שאינו מינו הוא דאתא", ע"כ. והיינו, שהלכה זו בשו"ע באה לאחר הסעיף הקודם, שדן בהפרשה ממין על שאינו מינו, והוא עיכוב מן התורה. והשוו חכמים את הגמור ושאינו גמור, כאילו שני מינים, ומפריש ממין על מין אחר. ומשו"ה אין הבדל בין שמפריש מן הגמור לשאינו גמור או שמפריש משאינו גמור על הגמור; כיוון שנחשבים לשני מינים, לא שייך לחלק בין זה לזה. אכן, כאמור, אין זה אלא מדרבנן, כי קרא אסמכתא בעלמא הוא.

ג. ולפי זה טעון הבנה מה שהמשנה כוללת באיסור גם משלא נגמרה על שלא נגמרה, דהכא לא שייך כלל לראות זאת כשני מינים שונים, שהרי שניהם באותו מצב; א"כ, מין אחד הם.

וצ"ל דבזה טעם אחר איכא, דדומה למפריש מן הרע על היפה. דזה שמפריש עליו, הרי עומד להגמר מלאכתו על ידי הבעלים, בעוד שהתרומה נפרשת, וממילא תינתן בצורה זו לכהן. על כן יש איסור להפריש מעיקרא בצורה זו שיש בזה הפסד כהן. אמנם אף זה אינו ממש מן הרע על היפה, שהרי ברגע זה גם התבואה שמפריש ממנה התרומה עכשיו היא באותו מצב כמו התרומה. מכל מקום, מצד שזה עומד להיות מוגמר, החשיבו חכמים זאת להפרשה מן הרע על היפה. והרי זה איסור דרבנן, בדומה לשתי הדוגמאות האחרות – מן הגמור על שאינו גמור ומשאינו גמור על הגמור... (ונראה, שבכוונה הקדימה המשנה הדוגמא של הגמור על שאינו גמור, להשמיענו, שהנימוק שם הוא מצד שזה דומה לשני מינים, ולא כמה שהיה ניתן לפרש בהפרשה משאינו גמור על שגמור, שזה מדין מן הרע על היפה). ומובן הרע"ב, ומתורצת הערת התוי"ט.

ד. ולפי זה יובן שבוה"ז – שהתרומה לאיבוד אולא מפני הטומאה, ועל כן אין בוה"ז החיוב להרים תרומה מן היפה, כמבואר בשו"ע (סעי' נב) למרות שמן התורה חיוב להפריש מן היפה דווקא, הוסיף בזה וכתב: "ונ"ל, דהשתא, דלאיבוד אולא מפני הטומאה, אין להקפיד בכך"; ובביאור הגר"א שם (ס"ק צב) כתב בזה בטעמא: "דכל מה שתורם בוה"ז הוא מן הרע" – ממילא אזיל גם הטעם באיסור הפרשה דמן שאינו גמור על שאינו גמור. כיון דכל עיקר הטעם בזה משום דמדרבנן הוי כמפריש מן

הרע על היפה - בזה"ז, שאין איסור גם להפריש מן הרע, "דכל מה שתורם בזה"ז הוא מן הרע" - כל שכן שמותר להפריש משאינו גמור על שאינו גמור. ולא כן הפרשה מן הגמור על שאינו גמור או להיפך - דשם האיסור מפני שזה דומה למפריש משני מינים שונים - האי טעמא שייך גם בזה"ז (מדרבנן מיהת וכנ"ל), כיון דגם בזה"ז אין חלות הפרשה של מין אחד על מין אחר. וא"כ אתי שפיר השמטת השו"ע את הבבא, במשנה וברמב"ם, האוסרת הפרשה משאינו גמור על שאינו גמור, והביאו רק הרישא והסיפא דמתניתין; כי רק שתי הלכות אלה שייכות גם בזה"ז, ואילו הבבא מציעתא אינה קיימת בזה"ז.

ה. ונראה, דמהאי טעמא נמי השמיט בשו"ע ההלכה שהביא הרמב"ם (בפ"ג מהלכות תרומות הי"ד): "בן לוי שלקח מעשר שיבולים, לא יתן תרומתו לכהן שיבולים, אלא קונסים אותו לודש ולזרות וליתן לו מעשר מן המעשר מן הדגן. ומפני מה קנסוהו לכתוש? מפני שלקח המעשר בשיבולים, והפקיע הימנה תרומה גדולה", ע"כ. דלפי מה שהביא בשו"ע (סעי' יט) שתרומה בזה"ז, שעומדת לשריפה מפני הטומאה, שיעורה בכל שהוא - והיינו, שמשום זה העמידוהו על עיקר החיוב שמדאורייתא שתרומה בכלשהו - אם כן לא שייך נמי לקנוס שהפקיעה מתרומה גדולה. כיון שממילא אין התרומה שלה דבר בעל ערך, מעיקרא דדינא ניתן להפריש מן השיבולים על השיבולים.

ו. אלא שלכאורה יש עדיין להעיר בענין ההפרשה משאינו גמור על שאינו גמור, שהוסבר לנו שהוא מצד גדר הפרשה מן הרע על היפה. דאמנם מצד התרומה לא שייך ענין זה בזה"ז, דכנ"ל אין חיוב להפריש מן היפה בדווקא, כדכתיב בשו"ע וכנ"ל. אך הן בשו"ע, באותו סעיף שנאמר שבאשר לתרומה "אין להקפיד", נאמר עוד "שבמעשר לוי ועני יש להקפיד", והיינו מפני שזה גם בזה"ז, ההפרשה היא בעלת ערך, ולא אולא לאיבוד כמו תרומה.

אך נראה דדין זה, של חיוב להפריש מן היפה, אינו מן התורה אלא בתרומה לבד, ולא במעשרות; כמבואר ברמב"ם (ריש פ"ה): "אין תורמין אלא מן היפה, שנאמר: בהרימכם את חלבו ממנו", ע"כ. הרי שדין זה אינו מן התורה אלא בתרומה בלבד. ונמצא שלגבי מעשרות, גם בזמן שהכל מן התורה, לא היה חיוב זה אלא מדרבנן. וא"כ, הא דכתב השו"ע, כנ"ל, דגם בזה"ז במעשרות יש להקפיד, אינו אלא מדרבנן בעיקר חיובו. (ומכוון הלשון "יש להקפיד", דאינו אלא גדר הקפדה בעלמא). זה אינו שייך אלא כשהאחד יפה והשני רע, ולא כן בהא דמשאינו גמור על שאינו גמור, שכל עיקר ההשוואה למין רע ומין יפה אינו אלא מדרבנן, בזה לא מציינו הקפדה זו.

ועל כן מוכן, למה לא הובא ההלכה בשו"ע (שכנ"ל הושמט הסעיף לענין תרומה שאין מפרישים משאינו גמור על שאינו גמור), שלענין מעשרות יש על כל פנים להקפיד שלא להפריש משאינו גמור על שאינו גמור, כשם שהביא הבחנה זו בין תרומה למעשרות בענין החיוב להפריש מן היפה, כי נ"ל לענין זה באמת אין קפידא גם במעשרות. וניתן אולי להוסיף עוד, שכיוון שכנ"ל, כל עיקר הדין של חיוב הפרשה מן היפה

אינו מן התורה אלא בתרומה – במעשר הדבר תלוי בקפידת הלוי והעני; וכל שהם מסכימים לקבל מן הגרוע, אין איסור בדבר כלל. והרי בזה"ז, שאין הם מקבלים אלא התמורה בכסף, אין הקפדה שלהם לקבל דווקא מן היפה, על כן מותר גם לכתחילה להפריש כל כה"ג שמעיקרא הם מין אחד, ואין זה גרוע מן השני.

ז. הנה הארכנו בענין ההפרשה בזה"ז משאינו גמור על שאינו גמור. ואשר לדין ההפרשה שלא מן מן המוקף – עיקר דין "מן המוקף" לא נאמר אלא ביחס להפרשת תרומה, ולא למעשר, ואפילו לענין מעשר מן המעשר. וזה מבואר בשו"ע (סעי' כה): "אין תורמין תרומה גדולה אלא מן המוקף". וזה מהטעם המבואר בש"ך (שם ס"ק מט): "דמכיוון שאינו צריך שעור מן התורה, אין מפרישים אותה במידה אלא באומד, לכוון השעור שנתנו בו חכמים, ואין יכולים לאמוד אלא במוקף". א"כ ברור שבתרומת מעשר, שניתנת במידה בדווקא, כמבואר שם לעיל מזה, היא טעמא דמן המוקף לא שייך.

ומהאי טעמא, בזה"ז, שחזרנו לעיקר דין תורה בתרומה שניטלת בכלשהו, וכנ"ל – אזל לה טעמא דאצרכו מן המוקף. דלגבי החיוב שבכלשהו, מעולם לא תקנו מן המוקף, רק שהיתה קיימת תקנת חכמים בשיעור מסויים (אחד מחמישים וכו') – הוא דשייכא התקנה, משא"כ בזה"ז. אם כן הדבר פשוט, שבזה"ז לא שייך להצריך מן המוקף גם בתרומה גדולה, ופשוט.

התשובה על השאלות היא, איפוא:

אפשר להפריש התרומה ותרומת המעשר ממה שנשאר בשדה ובפרדס, ואין צורך [להפריש] מן המוקף, ואפשר גם להפריש [כך] לכתחילה, למרות שמדובר בהפרשה מפירות וירקות שלא נגמרה מלאכתם על אלה שאף הם לא נגמרה מלאכתם.

אבל, כשאחד נגמרה מלאכתו והשני לא נגמרה – אין להפריש מזה על זה לכתחילה, אפילו ממה שנגמרה על זו שלא נגמרה, אע"פ שיש לראות זאת כאילו מפריש מן היפה על הגרוע.

סימן יד

הפרשה שלא מן המוקף בזה"ז

בס"ד, כ"ד סיון תש"ן.

לכבוד, מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

כת"ר כתב לנו במכתב בהקשר להפרשת תפחים בפרדס, ושם פסק שבזה"ז אפשר

לתרום אף שלא מן המוקף; מפני שיסוד הדין הוא שמפרישין תר"ג באומד, ובוזה"ז, שמפרישין כלשהו, בטל הדין, וכדברי הש"ך.

יסלח לי כת"ר אם אני מקשה על דבריו, אך איני עושה כן אלא מפני שללמוד אנו צריכים.

פסקו של כת"ר מתבסס על דברי הראב"ד (הל' תרומות פ"ג ה"כ), ועל הש"ך (י"ד סי' שלא ס"ק מט), ולדעתם דין מוקף אינו אלא מדרבנן.

אך מדברי רוב הראשונים לא נראה כן, אלא שדין מוקף הוא דאורייתא. המקור הוא מדברי הירושלמי (תרומות ריש פ"ב), שלומד זאת מן הפסוק "ממנו" האמור בתרומת מעשר. כך היא דעת הסמ"ג (מצוה קלד) התוס' (גיטין לב ע"ב), הריטב"א (שם), הרשב"א (שו"ת, ח"א סי' קכו), רש"י (גיטין שם ד"ה מוקף) כתב שהטעם לדין זה הוא שמא ישכח (וטעם זה קיים גם בזה"ז). אך הרמב"ן (שם) העלה אפשרות שאף לרש"י דין מוקף הוא דאורייתא, ועי' רש"י (סוטה ע"א בסופו) שמביא סיפרי. וכך סובר גם הגר"א בביתורו (י"ד שם ס"ק ע), וכ"כ גם החזו"א (דמאי סי' ט ס"ק יג).

ברמב"ם (הל' תרומות פ"ג ה"ז, ה"כ) ג"כ נראה שהוא דאורייתא ולא כתב שום טעם לדין זה. וכך הביין מהר"י קורקוס (כפ"ג ה"ז ד"ה אין תורמין ושם בה"כ). ומעניין שמהר"י קורקוס סובר שאין הכרח לומר שהאומר טעם בדין מוקף סובר שהוא דרבנן, בניגוד לתוס' בגיטין (שם) בדברי רש"י. וכך סובר גם מראה הפנים (על הירושלמי שם) בדעת הרמב"ם, ומוכיח זאת ממה שכתב שהתורה ריבתה "מכל מעשרותיכם" שאין דין מוקף בתרומת מעשר, משמע שכשיש דין מוקף, הוא דאורייתא. והרדב"ז (ה"כ) כתב שהפסוקים אינם אלא אסמכתא בעלמא.

בשו"ע (סי' שלא סעי' כה) נראה לענ"ד שסובר שגם בזה"ז יש להפריש מן המוקף, שהרי השו"ע כתב שבזה"ז תרומתו תרומה כאשר כדי היין משתברות ומשמע שברישא דין מוקף הוא גם בזה"ז. ובתוס' (ב"ק קטו ע"ב ד"ה הרי) שואלים שאפילו אין משתברות נמי לא יאמר מפני דין מוקף, ומתוך שבה לאשמעינן דין דיעבד שלא אמר כלום. ועי' בביתור הגר"א (י"ד שם ס"ק ע) שבתחילה מבין שקולת הוזה"ז בשו"ע היא אף לכתחילה, ועל כך מקשה שזה יתכן דווקא בתרומת מעשר, אך בתרומה גדולה הוא דאורייתא. ובסוף כותב הגר"א שהשו"ע לא התכוון אלא שתרומתו תרומה בזה"ז ועי' שגם מהר"י קורקוס (על הרמב"ם) כתב כן, ולכן לא נקט הרמב"ם בלשון "לא יאמר", שמשמעותו לכתחילה, ואחריו אזיל גם השו"ע. ועי' דגול מרבבה שתמה על דברי הש"ך, שלטעמו דין מוקף אינו חל בזה"ז.

בכבוד רב ובברכת התורה והארץ

יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה ח' תמוז תש"ן, ירושלים ת"ו

לכבוד

הרב יואל פרידמן די"ו

מכון התורה והארץ

אאשר קבלת מכתבך מיום כ"ד סיון ש"ז, ובו השגות על מה שהעלתי להקל בהפרשת תרו"מ מתפ"ז שלא מן המוקף בזמן הזה לצורך גדול, ע"פ מה שכתב הש"ך בטעמא דמן המוקף (ס"ק מט).

וזאת תשובתי:

א. הש"ך הוא עמוד הפוסקים שממנו אין לזוז, ואין ספק שהיה למראה עיניו כל אותם מקורות בראשונים שסוברים שדין מוקף הוא מן התורה. ומדנקט אעפ"כ טעמו של הראב"ד בחיוב המוקף, לא יתבאר אלא באחת מאלה: אם מפני שסובר שהרמב"ם, וכן השו"ע בעקבותיו, נוקט להלכה אף הוא כראב"ד שמוקף אינו אלא מדרבנן, וכטעמו דהראב"ד; או דיסבור שגם אם מוקף הוא מן התורה, מ"מ מדרשת הכתובים עצמם מוכח טעמא דמילתא, ואינו בגדר אין דורשין טעמא דקרא.

ב. והיינו, אם דין מוקף הוא מדרבנן, וקרא ד"ממנו" אינו אלא אסמכתא, כמו שכתב הרדב"ז בדעת הרמב"ם, כדמוכח לה מהא דפשיטא לן דמותר בדיעבד.

ונוסיף לזה (דהרי גם איך ראשונים לא פליגי בהא דמפרש בגמרא דבדיעבד חלה ההפרשה), דבזה מוכח גם מהשמטת הדרשה ד"ממנו"; ולא זו בלבד, אלא ממה שהשמיט גם את ההלכה, שנראית שהיא ללא חולק, המתירה הפרשת תרו"מ לכבוד שבת וי"ט, ובגמרא אף זאת ילפינן מקרא. והרי אם עיקר דין מוקף הוא מן התורה, ודאי שמסברא דעלמא לא ניתן לנו לסטות מזה ולהתיר אף לכבוד שבת וענגו, ואיך יתכן להשמיט הלכה זו, וגם הכתוב המתבסס ממנו?

אלא ע"כ אין כל הדין אלא מדרבנן; וע"כ פשוט שבדיעבד לא החמירו, כיון שכל עיקר האיסור אינו אלא מחמת חשש המבואר בש"ך. וכן מדין זה, שבדיעבד מותר, איכא למילף מסברא להתיר לצורך עונג שבת שהוא שעת הדחק, וכל שעה"ד כדיעבד דמי (כט"ז יו"ד סי' צא סק"ד בשם התו"ח).

ג. ואם דעת הרמב"ם תתפרש שמוקף הוא מן התורה (בזמן שתרו"מ דאורייתא), כי אז מוכרח לומר שהש"ך שהביא הטעם במוקף הוא ודאי גם להני ראשונים (הכולל לפ"ז גם את הרמב"ם), שכן לא יתכן שהש"ך ינקוט כדעת הראב"ד בניגוד לרמב"ם והשו"ע, שעל פי רוב הולך בשיטתו, מבלי שיפרש הנימוק שהביא אותו לסטות משיטה זו.

ויש לומר בקצת נוטה לזה ממה שהרמב"ם הביא נימוק מן הכתוב, הא דבתרומת מעשר אי"צ מן המוקף (פ"ג ה"ב), דאי איתא דכל עיקר החיוב מוקף בתרומה אינו אלא מדרבנן, הכתוב הפותר תרומת מעשר מזה, נראה כמיותר אם כי יש לישבו, כמוכח.

ואז נאמר דהכתובים עצמם – שמצד אחד מביאים דרשה ד"ממנו" שכתובה דווקא בתרומת מעשר, ועניינה לא לתרומת מעשר אלא לתרומה גדולה בדווקא, ומאידיך בתרומת מעשר הדגיש הכתוב שבוה אינו בדומה לתרומה גדולה, דזה כאילו מורה באצבע, לדרוש טעמא דקרא, שהוא כדכתב הש"ך, שההבדל הוא אכן בזה שתרומה גדולה חיטה אחת פוטרת בעוד שתרומת מעשר יש שיעור קבוע. דהיינו שמ"מ היה רצון התורה שלא להסתפק בהפרשה שאין בה כדי נתינה גם בתרומה גדולה, ואינו שייך בזמן הזה.

בסיכום נאמר שטעמו של הש"ך ומה שהוצאנו ממנו לגדר זה"ז, ובפרט בתפוזים שלדעת התוס' שמוקף הוא מן התורה, ג"כ יש מקום להקל בזה דתרומת שאר פירות אינו מן התורה כדכתבו בתירוצם הראשון בהיתר לכבוד שבת (יבמות צג ע"ב תוד"ה אלא) שריר וקיים, ואינו נפגע גם מאותן שיטות שמוקף הוא חיוב מן התורה מלכתחילה.

ובזה הנני בכל חותמי הברכות
ש. ישראלי

סימן טו

הפרשת תרו"מ משסק

בס"ד יום רביעי כ"ו שבט תש"ן

לכבוד מרן הגר"ש ישראלי שליט"א
השלום והברכה.

נשאלנו ע"י חקלאים שאלה שתהיה מעשית בעוד כחדשיים ולכן אני מבקש
מכת"ר להכריע בה.

האם אפשר להפריש מיניה וביה כאשר גדלים על עץ פירות של שנה שניה
ושלישית יחד.

ברשותו אציע לכת"ר את מה שבררתי כבר.

נחלקו רש"י, תוס' והר"ש מחז' והרמב"ם מאידך – מהו השלב הקובע את השנה של הפרי לענין המעשרות. לדעת הר"ש ודעמיה, החנטה, דהיינו השלב שבו נובלים עלי הכותרת של הפרח, הוא הקובע, לעומת זאת דעת הרמב"ם היא שעונת המעשרות – קרי: שליש גידול לערך – היא הקובעת. ועי' מהר"י קורקוס (הל' מע"ש פ"א ה"ג). בכרם ציון (אוצר התרומות עמ' פה הע' ז) לא הוכרע אם אולי' כרמב"ם או

כתוס', ועי' שם בדברי הגרצ"פ פראנק (בגאון צבי) שגם לרמב"ם עונת המעשרות קובעת אם מפרישים מע"ש או מעשר עני, אך החנטה קובעת לענין הפרשה משנה על חברתה.

הרא"ש לא הכריע בשאלה זו, מפני שבין כך אין לשאלה זו נפק"מ למעשה. אך בימינו שהחקלאות התפתחה מאד ישנם כמה מיני פירות ששאלה זו היא מעשית בהם. נותנים לעצים באופן כימי את מנות הקור שהם זקוקים להן, ובמקום שיש חום סביר ישנה התעוררות מוקדמת; זאת כדי להגיע לשוק עם פרי כמה שיותר מוקדם.

למעשה השאלה הזו מתחלקת לשנים:

א. האם יש להפריש מע"ש, מעשר עני או שניהם.

ב. בעיית ההפרשה משנה על חברתה.

א. נאמר במשנה (מכשירין פ"ב מי"א): "פירות שניה שרבו על שלישית וכו' הולכים אחר הרוב; מחצה ומחצה – להחמיר.

הרמב"ם (בפירושו למשנה וכן בהל' מע"ש פ"א הי"א) כתב שהולכים בתר רוב; ובספק מפריש מע"ש בלבד, מפני שהוא ממון גבוה. הר"ש (על המשנה שם), הראב"ד (על הרמב"ם) וכן התוס' (ר"ה יג ע"ב ד"ה ויצבור) סוברים שיש להפריש מע"ש, לחלל על מעות ולתת את הפירות לעניים.

להלכה נראה שיש להחמיר כדעת הראב"ד, אלא שיש לשאול האם בכה"ג (ספק בתערובת) יש גם לתת את מעשר העני? (ועי' חו"א שביעית סי' ז ס"ק טו)?

ב. הבעיה המרכזית היא, האם אפשר להפריש מיניה וביה כאשר יש תערובת פירות משתי שנים כאשר ההלכה היא שאין לעשר משנה על חברתה. ואם עישר משנה על חברתה לא עשה כלום (רמב"ם הל' תרומות פ"ה הי"א).

הגמ' בר"ה (יג ע"א) אומרת, שלא הולכים בתר לקיטה בקטניות, מפני שעשויים פרכים פרכים, ואינו מועיל לערבם, מפני שאין בילה ביבש ושלא כדעת ר' שמעון שזורי.

לעומת זאת אומרת המשנה (חלה פ"ג מ"ט), בענין זיתי מסיק שהתערבו עם זיתי ניקוף, שאם יש לו פרנסה ממקום אחר מוציא לפי חשבון; ואי לאו, מפריש מיניה וביה. הר"ש (שם) שואל, איך מועילה הפרשה מיניה וביה אם אין בילה ביבש. ולכן הוא מעמיד שמפריש לאחר שדרך או כתש את הענבים והזיתים.

הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב הי"ג) וכן השו"ע (י"ד סי' שלא סעי' יח) אינם מתיחסים לבעיה של הר"ש, ופוסקים ומביאים את המשנה ללא תוספות.

המשנה למלך (שם) מביא מהרי"ט (ח"א סי' יח), שמבאר בדעת הרמב"ם שיש בילה ביבש.

מהרמב"ם (פ"א מהל' מע"ש ה"ח) נראה שאין בילה ביבש, וכן הבינו המהר"י קורקוס והכ"מ (שם).

הגרש"ז אויערבך (מעדני ארץ הל' תרומות פ"ב הי"ד אות ב) רוצה לחדש בדעת הרמב"ם והשו"ע, שבתערובת של חיוב ופטור, כיון שחייב למעשה להפריש מכל זית – נעשה הכל כטבל, וגם אם אין בילה מפרישים מיניה וביה. אך הוא מודה בנידון דין (כפי שרואים בגמ' בר"ה), שכאשר הבעיה היא של הפרשה משנה על חברתה אין להפריש מיניה וביה. ויעויין בבית מאיר (על המשנה במכשירין) ובחזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טו) שכתבו בוודאות שאין להפריש מיניה וביה אלא להפריש מפירות אחרים שחייבים במע"ש ובמעשר עני. הם מפרשים שהמשנה במכשירין אינה עוסקת בתערובת של פירות משנה שניה ושלישית. אך החזו"א עצמו נשאר בצ"ע, מפני שבדברי הרא"ש מפורש שמדובר בתערובת, וכך נראה גם ברמב"ם ובר"ש.

לסיכום:

א. ההצעה שהבית מאיר והחזו"א מציעים, בדרך כלל אינה מעשית כי לא תמיד יש פירות מאותו המין שחייבים במע"ש ובמעשר עני בוודאות, והשאלה היא כמוכן איך להפריש במקרה זה.

מדובר בפירות שחלקם חנטו וחלקם לא, אך בוודאי לא הגיעו לשלב של עונת המעשרות. נמצא שלר"ש ודעימיה הבעיה שהעלנו לעיל קיימת, אך לרמב"ם כל הפירות חייבים במע"ע בלבד.

ב. כאמור לעיל צריך גם להכריע אם יש בכה"ג חובה לתת את מעשר העני לעניים.

ג. שאלה זו היא מעשית גם בלימון, שישנו ספק נוסף האם דינו כאתרוג שהולכים בו אחר הלקטיטה למעשרות, או דינו כשאר פירות האילן שהולכים בהם אחר התנטה. כאמור, אני מבקש מכת"ר להכריע.

בברכת התורה והארץ
יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

בס"ד, ז' אדר תש"נ.

לכבוד

הרב יואל פרידמן

מכון התורה והארץ

שלום רב,

בתשובה למכתבך מיום כ"ו שבט תש"ן.

השאלה היא קשה, וידועה לי מזמן. אגיד בזה מה שנראה לענ"ד, והבוחר יבחר.

הגמ' (ר"ה יג-יד) מביאה הכרעת שמואל בענין הפירות שזמן המעשר שלהם לא ניתן להקבע בבירור בהלכה: "הכל הולך אחר גמר הפרי". ובתוס' (שם ד"ה אחר), התקשו והניחו בקושיא, דפוסק דלא כמאן. והנה גם הרמב"ם (פ"א ממע"ש ה"ח) פסק כמותו. ואם כי הראב"ד השיג עליו, לשם מה צריך ערבוב כל הפרי יחד. מ"מ הערבוב לא מפריע גם לדעתו, ונראה שבוה נקטינן כמ"ש רשש"ז, שצובר גורנו; ושמואל, שאמר הלכה כר"ש, אינו שולל גם את הערבוב הזה, אולי כדי גם לעשות זאת לספק; שכן באמרנו "אינן בילה", הרי לא אמרנו שהדבר לא ברור, ומ"מ מדי ספק לא יצא.

והמחזור הוא כמ"ש"כ הרדב"ז שם בסוף דבריו, דשמואל הסומך על קבלה מרבותיו שכל כה"ג מתחשבים עם גמר הפרי, ומ"מ לא נשלל מ"ש שמואל בהלכה כרשש"ז. ע"כ נוקטים גם בפעולת הערבוב. אך העיקר הוא שגמר הפרי הוא המהווה ג"כ יסוד נוסף. וא"כ ניתן לומר שגם דעת רשש"ז היא; ולא סמך רק על הבילה, אלא צירף שני הדברים גם יחד. ומכאן לימוד לכל מקרה מסוג זה, שהערבוב בא דרך הגידול והצמיחה ואינו ענין למקרה שנתערבו שני מיני פירות, שאז יש לדון בדין תערובת וביטולה. לזאת נראה פשוט, שבכל הפירות שנופל עליהם ספק מסוג זה, יש לערבב את הפירות ולהפריש מיניה וביה כפסק הרמב"ם.

בברכת התורה והארץ
ש. ישראלי

סימן טז

בענין נתינת מעשר עני באיזורי הארץ השונים

ב"ה, כ"ד באלול תש"ן.

לכבוד,

מו"ר הרה"ג שאול ישראלי שליט"א,

שלום וברכה.

בתקופה זו אני עוסק בבירור הלכה בקשר לנתינת מעשר עני. בהקשר זה עסקתי בשאלת החיוב בנתינת מעשר עני במצבים שונים של ספק, וביניהם ספיקות הקשורים לגבולות הארץ.

ברצוני להציג בפני כת"ר את מה שהעליתי בסוגיא זו, ולבקש את חו"ד בשאלה זו, המטרידה חקלאים רבים בגוש קטיף ובנגב המערבי¹.

1. המקורות לבירור זה מפורטים בספר "התורה והארץ" (ח"ב עמ' 77-78), ואכמ"ל.

שטחי ארץ ישראל שנכבשו ע"י עולי בבל, חייבים בתרו"מ בוודאות. דינם של שטחי הארץ שנכבשו רק ע"י עולי מצרים, שנוי במחלוקת בין הראשונים: לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, יש להפריש שם את כל המעשרות, מדרבנן. לדעת אחר מבעלי התוס', אין חובה להפריש תרו"מ ממה שגדל באיזורים אלו. והכפתור ופרח נוקט כדעת ראשונים אחרים, הסוברים שיש חובה להפריש שם מדגן, תירוש ויצהר, אבל לא משאר הגידולים החקלאיים. וכך מקובל להלכה.

לכן, הגדל באיזורי הארץ שלא נכבשו ע"י עולי בבל, אין חובה לתת ממנו את מעשר העני, מפני שהמוציא מחבירו עליו הראיה. אך נראה שבדגן, תירוש ויצהר חובה לתת מעשר עני אף במקומות אלו, כהכרעת הכפתור ופרח. ושמעתי מהראשל"צ, הגר"מ אליהו שליט"א, שלדעתו גם כיבוש עולי מצרים חייב בתרו"מ בוודאות, כשיטת הרמב"ם.

באיזורים שיש ספק אם נכבשו ע"י עולי בבל, יש שלושה ספיקות לחומרא:

- א. שמא נכבשו ע"י עולי בבל.
- ב. שמא בכל זאת הם חייבים בתרו"מ, כדעת הרמב"ם וסיעתו.
- ג. שמא הקמת המדינה וכיבושם ע"י צה"ל מחילים עליהם קדושה חדשה לחיוב במעשרות.

אעפ"כ, מחמת הספק, נראה לענ"ד שאין חובה לתת את המעשר לעני גם ממה שגדל במקומות אלו. אמנם בקונטרס הספיקות (כלל ו ט"ה) כתב להחמיר בספק ספיקא לחומרא במתנות עניים. אבל נראה שרוב האחרונים חולקים על כך.

לסיכום, השאלות העולות הן אלה:

א. האם יש חובה לתת מעשר עני גם במקומות שנכבשו ע"י עולי מצרים בלבד, כדעת הרמב"ם?

ב. אם לא, האם יש חובת נתינה בדגן, תירוש ויצהר, כדעת הכפתור ופרח?
ג. מה דינם של האיזורים המסופקים, שלא ידוע אם נכבשו ע"י עולי בבל? האם יש לחייב אותם בנתינה מספק ספיקא, כדעת קונטרס הספיקות?

בברכת כתיבה וחתימה טובה

עזריאל אריאל

מכון התורה והארץ

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

בין כסה לעשור תשנ"א.

נראה שיש לנקוט כהכ"פ בענין מקומות שלא כבשו ע"ב, וברור שהיו בכיבוש ע"מ. ע"כ רק בדגן, תירוש ויצהר יש לנהוג בהם תרו"מ לגבי הפרשה ונתינה.

יש להביא בחשבון, שלדעת הרמב"ם, דרומה מאשקלון לא היה אף בכיבוש ע"מ. הכיבוש בזמננו, גם אם ניתן לו תורת כיבוש, אינו מחייב בתרו"מ, כי בדין כיבוש החיוב היה רק אחר כיבוש וחילוק, וזה אינו בזמננו. ואם מדין חזקה, שהיתה בבית שני, אין זה אלא מה שהיה בחזקה דעליית עזרא. אבל חזקה שבזמננו – לא מצינו תקנת חכמים. אגב, כל תרו"מ בזמן בית שני ואילך, לדעת הרמב"ם, אינם אלא מדרבנן. במקרה של ספק, יש ללכת לקולא, בפרט לענין נתינה. דברי קונטרס הספיקות הם רק לענין לקט, שיכחה ופאה, דברים שחיובם אינו זקוק להפרשה, ואינם עושים טבל. דהרי בתרו"מ יש דין דמאי, וזה מצב ספק שמא עישרו. ע"כ אינו חייב בנתינה. ואעפ"י שלדעת רבא רוב ע"ה מעשרים, ההלכה, כפי שיש לראות ברמב"ם ובכ"מ שם, היא שהפטור הוא מכוח ספק גרידא. דרבא לא חולק על אביי דפוטרים מטעם ספק, ואינו חולק אלא על העובדה שבמציאות היו רוב מעשרים, אך הפטור הוא לאו דוקא מטעם זה.²

סימן יז

הדלקת נר חנוכה בשמן תרומה*

א. סוגיית הבללי

המשנה (ריש פרק במה מדליקין) מביאה סידרה של פתילות שאין מדליקין בהן בשבת מפני שהשמן אינו נמשך לפתילה, וכן סידרה של שמנים שאינם בוערים יפה, ולכן יבוא להטות. ונאמר שם: "אין מדליקין... ולא בשמן שריפה", דהיינו שמן תרומה שנטמאה.

והנה טעם היתר הדלקה בשמן תרומה שנטמא, כמבואר בגמ' (שבת כה ע"א):

2. בשיחה בע"פ הורה רבנו שלענין זה יש לומר שדין "תירוש" ו"יצהר" נאמר רק ביין ושמן ממש, ולא בענבים חיתים, כדעת הרמב"ן (דברים יד כב) ודרש"ס (חלה פ"ג ה"ט), ואין לחשוש לשיטת התוס' (ב"מ פח ע"ב ד"ה כ), הסוברים שאף זיתים וענבים בכלל. ואף שמחלוקת זו לא הוכרעה, יש להקל כאן מספק.

* שיכתוב מתוך שיעור כללי בישיבת מרכז הרב, כסלו תשנ"ה. עריכה הערות: הרב יואל פרידמן. ועי' "אמונת עתיד" (גליון 7 עמ' 28). יש לציין ששאלה זו יכולה להיות מעשית אף בזה"ז שאין כהנים יכולים לאכול תרומה, אך מותר להם להדליק שמן תרומה טמאה.

"ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי" – בשתי תרומות הכתוב מדבר, אחת תרומה טהורה ואחת תרומה טמאה. ואמר רחמנא "לך" – שלך תהא להסיקה תחת תבשילך.

אמנם היא אינה ראויה לאכילה, אך מותר לכהן להשתמש בה להסקה, ואין להפסידה.

ונחלקו רבה ורב חסדא (שם כג ע"ב), מהו הטעם שאין מדליקין בשמן שריפה בשבת. רבה אומר שאין מדליקין שמן שריפה בשבת משום שמצוה לשורפו ולכן גזרינן שמא יטה (אף שהשמן בוער היטב). רב חסדא סובר שאין איסור להדליק שמן שריפה בשבת רגילה, והמשנה עוסקת רק בערב שבת שחל ביו"ט, שאסור להדליק בו שמן שריפה מפני שאין שורפין קדשים ביו"ט.

ישנה מחלוקת אמוראים (שם כא ע"א) מה דין הפתילות והשמנים הנ"ל בחנוכה. רב הונא סובר שאין מדליקין בהן בחנוכה מפני שכבתה זקוק לה ומותר להשתמש לאורה. רב חסדא סובר שמדליקין בהן בחנוכה בחול אך לא בשבת, מפני שכבתה אין זקוק לה ומותר להשתמש לאורה. רב סובר שמותר להדליק בהן בין בשבת ובין בחול, מפני שכבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה.

כמו כן הגמ' מתייחסת לדין הפתילות והשמנים הנ"ל במקדש:

תני רמי בר חמא: פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת – אין מדליקין בהן במקדש, שנא' להעלות נר תמיד.

ועל כך מקשה רעק"א: שהרי השמן הראוי להדלקה בבית המקדש זהו רק שמן זית ונשאר בצ"ע.

ב. סוגיית הירושלמי

כאמור לעיל, סובר רב הונא שאין מדליקין בחנוכה נרות מפתילות ושמנים שנמנו במשנה, ומשמע שאף בשמן שריפה אין מדליקין (לדעת רבה האוסר להדליק בו בכל שבת). והקשה הפנ"י (שבת כא ע"א ד"ה אמר רב הונא): מדוע יאסר להדליק בחנוכה בשמן שריפה, הרי מדובר בשמן שדולק יפה, ומדוע נחשוש שזה ייכבה.

לכך הוא מביא ירושלמי בסוף מס' תרומות:

אמרינן דבי ר' ינאי: מדליקין בשמן שריפה בחנוכה. א"ר ניסא: אנא לא אנא חכים לאבא. אמא הוה אמרה לי: אבוך הוה אמר, מי שאין לו שמן של חולין, מדליק שמן שריפה בחנוכה.

מתבאר שיש הבדל בין אם יש לו שמן אחר לבין אם אין לו שמן אחר. והשאלה באיזה מקרה מדובר בירושלמי. ולכאורה פשוט שאין מדובר בכך, שהרי מותר לכהן להשתמש בשמן שריפה. והמדובר – בישראל שקיבל שמן שריפה מאבי אמו כהן, ולכן יש להבחין בין יש לו שמן אחר לאין לו שמן אחר. ומבאר הפנ"י את הסוגיא בבבלי לפי הירושלמי הנ"ל, שאין מדליקין בשמן שריפה בחנוכה מפני שהמדובר

במי שיש לו שמן אחר. והוא מוכיח שבוודאי מדובר באופן שיש לו שמן אחר, שהרי החשש לרב הונא הוא ש"כבתה זקוק לה", וכפי שמבאר רש"י שמא יפשע ולא ידליק פעם נוספת. ואם מדובר באדם שאין לו שמן אחר, מדוע נגזור עליו שלא ידליק בפעם הראשונה מהטעם שנחשוש שיפשע ולא ידליק לכשייכבה?

אלא שיש להבין את הירושלמי. מדוע נבחין בין אם יש לו שמן אחר לאין לו שמן אחר? מדוע אם אין לו שמן אחר מותר לישראל להדליק נרות חנוכה משמן שריפה, ואם יש לו שמן אחר – אסור. והפנ"י כותב שני פירושים בירושלמי.

פירוש א' בירושלמי

המדובר בישראל שמדליק שלא ברשות כהן. הרי הדין הוא שאסור לישראל להנות מתרומה טמאה, וכפי שמבאר המשל"מ (הל' תרומות פ"ב הי"ד) שהנאה של כילוי אסורה בתרומה. אלא שכאן הוא מדליק כדי לקיים מצוות הדלקת נר חנוכה, ואין הוא נהנה מהדלקה זו משתי סיבות: נרות חנוכה אסור להשתמש לאורם, ולכן לא יהנה מהנרות הנאה אישית. ובנוסף, מצוות לאו ליהנות ניתנו, ולכן הנאת המצוה אינה נחשבת הנאה¹.

פירוש ב' בירושלמי

אין להדליק בשמן שריפה לנרות חנוכה, כי ע"י כך עלול להביאו לבית הפסול. שהרי מותר השמן שבנר – עושה לו מדורה בפני עצמו ושורפו (שרע סי' תרעו סעי' ד). וא"כ נמצא שהוא מפסיד שמן תרומה.

ויש לציין שלפי פירושו השני של הפנ"י, הירושלמי אינו מדבר דווקא בישראל שקיבל את השמן מאבי אמו כהן, אלא איירי גם בכהן, וחיישינן שמא יביא אותו לבית הפסול ונמצא מפסידו. ולפי זה תתורץ גם קושיית רעק"א, ששאל באיזה שמן נאמר ששמנים שנאסרו בשבת אסורים בבית המקדש. ולפי זה י"ל שמדובר בשמן זית של תרומה טמאה שעומד לשריפה, ואסור להדליק בהם מפני שחיישינן שמא יביאם לבית הפסול².

אלא שהשאלה היא, באיזה "מותר השמן" יש לנו לחשוש שמא יביאו לבית הפסול. שהרי אמנם דעת הר"ן (שבת פ"ב דף ט ע"א מדפי הרי"ף ד"ה אי נמי) שכל כמות שנתרת מהשמן שבנר מוקצית למצוותו, בין אם נתן רק כשיעור ההדלקה ובין אם

1. וכן פירשו מהר"י קורקוס (לרמב"ם הל' תרומות פ"א הי"ח) והפנ"מ (לירושלמי). ועיי' מראה"פ שמוכיח מכאן שאמרי' מצוות לאו להנות ניתנו אף במצוות דרבנן. ועיי' ראש יוסף (שבת כו ע"א) שכתב שלא אמרי' כן במצוות דרבנן, ולכן כשאין לו שמן אחר – אסור. ועיי' פמ"ג (סי' תרעג, א"א ס"ק א). ועיי' שד"ח (מערכת חנוכה אות ג ד"ה והנה מה שכתוב למעלה).

2. עיי' רמב"ם (הל' שמו"י פ"ה ה"ד) ו"שבת הארץ" (שם אות א/2).

נתן יתר על שיעור ההדלקה, אך אנן קיי"ל כהרי"ף (שבת דפי הרי"ף שם) והרא"ש (פ"ב אות ג בסופו) שרק מה שנתר מהשיעור מוקצה למצוותו, ומה שיותר מן השיעור – מותר, וכן נפסק בשו"ע (א"ח ס"י תרעב סעי' ב) ולפי זה, יש להקשות על דברי הפנ"י: בשלמא לדעת הר"ן, שגם הכמות העודפת על השיעור מוקצית למצוותה – חיישי שמא יביא לבית הפסול. אך לדעת הרי"ף (שפוסקים כמותו) שרק שיעור ההדלקה מוקצה למצוותו, מדוע נאסר להדליק שמן שריפה מטעם שיביאו לבית הפסול? הרי מדובר בשמן שדולק יפה, וכמו שאין חוששין לגביו שייכבה אילו היה שמן חולין, כך אין לחשוש שייכבה בעודו שמן תרומה! אשר על כן יש לחזור לפירושו הראשון של הפנ"י בירושלמי.

ג. מצוות לאו ליהנות ניתנו

אלא שיש לברר לפי פירושו הראשון של הפנ"י בירושלמי, מהו החילוק בין אם יש לישראל שמן אחר לאין לו שמן אחר.

הגמ' בר"ה (כח ע"א) אומרת שהמודר הנאה מאדם או משופר – מותר לתקוע בשופר מפני שמצוות לאו להנות ניתנו, והסברה לכך היא שבכח"ג אין זו הנאה. לכן אין זה משנה אם יש לו או אין לו שופר אחר (או אדם אחר שיתקע).
הגמ' (ר"ה שם) מביאה את דעת רב יהודה הסובר שאם תקע בשופר של עולה – מעל ויצא לחולין, ולכן יצא ידי חובתו. אך אם תקע בשופר של שלמים – לא מעל ולכן לא יצא ידי חובתו. רבא לעומת זאת, סובר שמצוות לאו להנות ניתנו, ולכן אף בשלמים יצא ידי חובתו.

והקשה הטורי אבן (ר"ה שם ד"ה בשופר של שלמים), איך יתכן שיחלקו אמוראים בדברי תנאים? והרי יש משניות מפורשות הסוברות שמצוות לאו להנות ניתנו, כגון: שהמודר הנאה מחברו – מותר ללמד את בנו תורה, מפני שמצוות לאו להנות ניתנו (גדרים לה ע"ב)! מתרץ הטורי אבן, שלימוד תורה נעשה בחינם, וע"כ יכול הוא לקחת משהו אחר כדי ללמד את בנו תורה. ממילא כשהמדייר מללמד תורה את בנו של המודר – אין זו הנאה. כלומר שאף אם מצוות להנות ניתנו – תלמוד תורה שאני, כיון שיכול ללמוד אצל אחר בחינם. אלא שהטורי אבן דוחה את היסוד הזה מכח הטענה שלפי זה יהיה מותר להריח בשמים של ע"ז כשיש לו בשמים אחרים להריח, בטענה שאין זו הנאה!

ד. הנאה ישירה והנאה עקיפה

כדי ליישב את קושייתו של הטורי אבן, יש לומר יסוד חדש: המריח בשמים של ע"ז רוצה ליהנות הנאה ישירה מהבשמים, ובוה ודאי שאין להבחין בין מקרה שיש לו בשמים למקרה שאין לו בשמים אחרים. מאידך לגבי תקיעת בשופר של שלמים, יש להתייחס לשני סוגי הנאות: האחת – ההנאה הישירה מקיום המצוה, שבזה לכ"ע

אמרי' מצוות לאו להנות ניתנו. אך מלבד זאת יש גם הנאה עקיפה, שאם לא יתקע בשופר של שלמים, יצטרך לקנות שופר אחר כדי לצאת ידי חובתו; ובכה"ג נחלקו רב יהודה ורבא אם זוהי הנאה אם לאו.

לפי זה ה"ה בנד"ד, נוכל לתרץ את הקושיא שהקשינו על הפנ"י, ונאמר שיש להבחין בין מקרה שיש לו שמן אחר למקרה שאין לו שמן אחר. כי כשיש לו שמן אחר – ע"י הדלקתו לנר חנוכה יוצא שהוא נשכר ומרוויח את השמן האחר שיש לו. ובמקרה זה ההנאה העקיפה הזו נחשבת הנאה כמו שאמרנו לגבי תקיעת שופר של שלמים. לעומת זאת, אם אין לו שמן אחר, הרי אינו מרוויח שמן אחר ע"י ההדלקה בשמן שריפה, ולגבי ההנאה הישירה מהדלקת נר חנוכה אמרינן "מצוות לאו להנות ניתנו".

אמנם נראה לדחות את דברינו עפ"י דברי התוס' (יבמות סו ע"א ד"ה לא, שבת כו ע"א ד"ה אין), שהגדרת איסור ההנאה מהתרומה היא שאין להנות הנאה ישירה מכילוי התרומה. ועי' משל"מ (הל' תרומות פ"ב הי"ד) שכתב שנחלקו הראשונים אם זהו איסור דאורייתא או איסור דרבנן. לדוגמא, אסור לישראל להאכיל את בהמתו כרשיני תרומה, מפני שזוהי הנאה של כילוי. אך הנאה עקיפה – מותרת לישראל. וא"כ מה שייך לאסור לישראל להדליק משמן שריפה מחמת שיש לו שמן אחר ומרוויח את השמן האחר ע"י ההדלקה בשמן שריפה? הרי זוהי הנאה עקיפה שאינה הנאה של כילוי והיא כלל לא נאסרה לישראל!

ה. פירוש ג' בירושלמי

לכן נראה לבאר את הירושלמי בדרך שונה ממה שבאר הפנ"י: ונראה לומר שבעיית הדלקת נרות חנוכה משמן שריפה תלויה במחלוקת האם מותר להשתמש לאורן של נרות חנוכה. שהרי אם אסור להשתמש לאורם של הנרות, נמצא מפסיד את השמן, ואף לכהן יהיה איסור בהדלקה. כי השמן, אף בטומאתו, ניתן לכהן על-מנת שיהנה ממנו.

אלא שכאן יש להבחין בין מקרה שיש לו שמן אחר למקרה שאין לו: כי אם אין לו שמן אחר, נאמר שיש רשות לכהן להשתמש בשמן לצורך ההדלקה, כי זהו השימוש הטוב ביותר שהכהן יכול לעשות כרגע בשמן; וכמו שמוותר לכהן להאכיל את בהמותיו כרשיני תרומה טמאה אף שהבהמות יכלו את התרומה. אך אם יש לו שמן אחר, נאסור על הכהן להדליק את השמן שריפה לנרות חנוכה, כי בהדלקה זו אין הוא נהנה, ויכול הוא להדליק שמן אחר. לפי זה לבאר את הירושלמי בכהן החפץ להדליק בשמן שריפה ולא דווקא בישראל.

ולפי זה לגמ' דידן, הסוברת שמוותר להשתמש לאורה – נמצא שלגבי הכהן אין בעיה ובוודאי מותר לו להדליק שמן שריפה. אך הישראל, הרי בהכרח לא ישתמש לאורן, מפני שבכך הוא נהנה מהתרומה. לכן מלכתחילה אסור לו להדליק בשמן

שריפה כי אינו משתמש בנרות שימוש מקסימלי, ולכן נמצא שהוא מפסיד את התרומה. ואילו הירושלמי סבור שאסור להשתמש לאורן, ולכן אף לכהן יהיה אסור להדליק בשמן שריפה אם יש לו שמן אחר, וכדלעיל³.

ו. שיטת הרמב"ם עפ"י הסבר המשל"מ – פירוש ד' בירושלמי

והנה הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הי"ח) מביא את הירושלמי הנ"ל להלכה, וז"ל:
ומי שאין לו שמן חולין להדליק נר חנוכה – מדליק שמן שריפה שלא ברשות כהן.

הרמב"ם מעמיד א"כ את הירושלמי בישראל המדליק שלא ברשות כהן. ולפי הסבר המשל"מ, הרמב"ם לשיטתו, שסובר הנאה של כילוי בתרומה – אסורה רק מדרבנן, ולכן במקום מצוה לא גזרו רבנן והתירו לישראל להדליק כאשר אין לו שמן אחר.

ונראה שהתוס' הסוברים שהנאה של כילוי אסורה מדאורייתא, יבארו את הירושלמי בכהן החפץ להדליק בשמן של שריפה וכמו שביארנו לעיל.

סימן יח

הגדרת "מיעוט המצוי"

בס"ד יום רביעי ל' סיון תשנ"א.

לכבוד מרן הרה"ג שאול ישראלי שליט"א
השלום והברכה!

נפסק בשו"ע (יו"ד סי' פד סעי' ח) שפרי שדרכו (מיעוט מצוי) להתליע – חייבים לבודק לפני האכילה. התלבטתי למה מתייחס המיעוט המצוי: האם לחביות או לארגזים, או לכל פרי בפני עצמו, או אולי לכל עלה בירקות עליים? שהרי אפשר שבארגז שלם יש מיעוט המצוי של מתולעים, אך בכמות קטנה של פירות הנאכלת באותה סעודה אין מיעוט מצוי של מתולעים? והנפק"מ היא גדולה מאד, (למשל בתבלינים ששיעור האכילה הוא קטן מאד) בודאי שאין בו מיעוט מצוי.

3. דלא כשו"ת ארבע טורי אבן (סי' יב), מנחת שלמה (סי' מב עמ' רכג ד"ה הן). ובהקשר להדלקת נרות חנוכה משמן שביעית עי' ב"אמונת עתיך" (גליון 1 עמ' 17).

ויעויין בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' עז) שכתב שאף שיש רוב בחביות, אך רק מיעוט מצוי בכל פרי – מיעוט מצוי קרינא ביה.

אבקש מכת"ר להכריע בשאלה זו, ואודה לו מאד.
בכבוד רב ובברכת התורה והארץ
יואל פרידמן

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה, ד' תמוז תשנ"ג, ירוש"ו.

לכבוד הרב יואל פרידמן
שו"ב.

למכתבך מיום ל' סיון, א' דר"ח.

הראשונים שקבעו את ענין מיעוט המצוי (דוגמת שאלת הריאה) ומחייבים לכתחילה בדיקה, לא הזכירו בשום מקום האחוז שנקרא מיעוט המצוי, שבוה אין סומכים על הרוב, דוגמת בדיקת הטריפות, שאין חייבים בהם. ומזה נראה שאין להחמיר בכגון דא, אלא הדבר ניתן להכרעה לכל אחד לפי הרגשתו, שירחק הספק מלבו.
בברכת התורה והארץ
שאול ישראלי

סימן יט

תערוכת חמץ לבהמות בפסח

תשובת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

ב"ה

לכ' הרב יחזקאל דאום
הרב האחראי לכשרות "תנובה"
תל-אביב
שו"ב.

באישור מכתבך מיום ו' שבט דנא.

לדעתי אין לשים בתערוכת המיועדת לבהמות לשם תוצרת חלב לפסח, ובפסח – את זבל העופות שהכנתו מבוארת בנספח למכתבך הנ"ל, וזה נימוקי:

יש בזבל הזה תערובת של חמץ של סובין שאריות חטה ושעורה, וכן משרה בזבל הלולים מהתערובת של אוכל העופות עצמם שיש בהם תערובת חמץ. הסברא שע"י התסיסה הכל נהפך לזבל, אינו ברור; שכן התסיסה יתכן שרק עוזרת להחמצה אבל לא להפוך את הכל לזבל. (איני בקי בדבר. והרי גם י"ש נוצר ע"י תסיסה של גרעינים המחמיצים, וזה נחשב לחמץ גמור).

העובדה שזה בכמויות קטנות, גם אילו יהא זה פחות משישים, כדין ביטול מין בשאינו מינו הרי בפסח נקטינן שזה חוזר וניעור ביבש ביבש (ש"ע או"ח סי' תמו סעי' ד). מה שנעשה (בתהליך הכבישה) בזמן קצר, אינו ערובה שאין שם זמן להחמיץ. שכן במקום חם גם בזמן קצר ביותר ניתן להחמיץ (ש"ע סי' תנט סעי' א; סי' תסב סעי' א), וכן יתכן שגם אח"כ בתוך התערובת נשארת הרטיבות שעוזרת לחימוץ – אין להאכיל בהמה מאכלות אסורות (יו"ד סי' ס סעי' א בהג"ה, ושם בש"ך ס"ק ה ובאה"ט ס"ק ג).

בכלל יש להעיר, מכיון שהנכם מפרסמים שזה כשר למהדרין מן המהדרין, ודאי שיש להזהר מלהכניס דבר שיש בו חשש איסור גם לפי המחמירים. וד"ל.
בברכת התורה והארץ

ש. ישראלי

הרב עזריאל אריאל

משנת הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל

בהלכות שביעית

ראשי פרקים

- פרק א - המלאכות האסורות בקרקע ובצמחים
- פרק ב - טיפול במטעים ובגידולי שדה
- פרק ג - איסורי ספיחין, שמור ונעבד
- פרק ד - גידול בחממה ובמצע מנותק
- פרק ה - על מה חלה קדושת שביעית
- פרק ו - שימוש בפירות שביעית
- פרק ז - שיווק פירות שביעית
- פרק ח - ביעור פירות שביעית
- פרק ט - משא ומתן עם מי שאינו שומר שמיטה
- פרק י - המצוות התלויות בארץ בשמיטה
- פרק יא - היתר המכירה
- פרק יב - גבולות הארץ לדעת רבנו